

İLK DÖNEM ŞÂFİÎ FÜRÛ-İ FIKIH LİTERATÜRÜNÜN GELİŞİMİ*

Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÖZDEMİR**

Özet: Şâfiî fûrû-i fikh literatürü, İmam Şâfiî'nin kaleme aldığı eserlerle doğmuş ve fikh düşüncesine paralel olarak eserleri de iki evrede gelişim göstermiştir. İmam Şâfiî, fûrû-i fikh alanında *el-Ümm* ve *el-İmlâ/el-Emâlî*'yi telif etmiştir. *el-Ümm*, mezhebin ilk fûrû' eseri olarak mezhebin ana kaynağını teşkil etmiştir. *el-İmlâ/el-Emâlî*, günümüze ulaşmadığı için mahiyetleri ve bunların aynı eser mi yoksa ayrı eserler mi oldukları hakkında bir kanaat sahibi olmak mümkün görünmemekte, ancak ayrı oldukları ihtimali ağır basmaktadır. Şâfiî'nin eserlerini, öğrencileri Büveytî ve Müzenî'nin kaleme aldıkları muhtasarlar takip etmiştir. *Muhtasaru'l-Büveytî*, rafine bir eser özelliğine sahip olmaktan uzaktır. *Muhtasaru'l-Müzenî*, uzun yıllar süren titiz bir çalışma neticesinde telif edilmiş, içerik ve şekil bakımından oldukça başarılı bir metin olmuş, kendisinden sonra kaleme alınan eserleri çeşitli yönlerle etkilemiş ve bu özellikleriyle ilk dönem literatürünün en rafine eseri olma özelliğine sahip olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şâfiî, literatür, fûrû-i fikh, Büveytî, Müzenî

The Development of Shafi'i's Literature of Furû' al-Fiqh in The First Period

Abstract: Shafi'i's literature of furû' al-fiqh emerged by Shafi'i's works. His works has developed in two phases in paralel to the idea of jurisprudence. Shafi'i wrote al-Umm and al-İmlâ/al-Emali in the field of furû' al-fiqh. al-Umm, as the first book of his law school, constituted the main source of Shafi'i's school. It is not clear whether the al-İmlâ and the al-Emali are the same work or different works and it is also not known their characteristic features because they are not exist today. But the general idea that they are different works. Shafi'i's books were followed by the Mukhtasars of Buwaytî and Muzanî. Mukhtasar of Buwaytî does not seem an important work. As to Mukhtasar of Muzanî, it was written after a comprehensive study that had been continued over many years. It is very successfull text in terms of form and content and influenced later works with various aspects therefore became the most crucial work of early literature of Shafi'i school.

Keywords: Shafi'i, literature, furû' al-fiqh, al-Buwaytî, al-Muzanî

GİRİŞ

Şâfiî mezhebinin doğuşundan itibaren mezhebin usûlü çerçevesinde fûrû' eserleri kaleme alınmıştır. Mezhep imamı Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'nin usûl alanında olduğu gibi fûrû' alanında da eser vermiş olması, daha sonra kaleme alınacak fûrû' eserleri için önemli bir örnek teşkil etmiştir. Mezhep imamının kaleme aldığı eserler ekseninde daha sonra imamın öğrencileri eserler kaleme almış,

* 7-9 Mayıs 2010 tarihlerinde, Diyarbakır'da düzenlenen "Uluslararası İmam Şâfiî Sempozyumu"nda sunulmuş tebliğin geliştirilmiş halidir.

** Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Öğretim Üyesi.

fürû-i fıkıh eserlerinde zamanla önemli bir birikim meydana gelmiş ve hem şekil hem muhtevâ açısından daha başarılı eserler vücut bulmuştur. Mezhebin ilk fürû-i fıkıh eser örneklerinin oluştuğu bu dönemi ve bu dönemin temel eserlerini anahatlarıyla tanıtmak önemli bir ameliye olacaktır. Mezhebin daha sonraki dönemlerinde kaleme alınacak eserlere örnek teşkil edeceği için bu eserlerin çok yönlü incelenmesi, mezhebin doğuş mantalitesinin kavranması adına önemli bir çalışma olacaktır. Böylece mezhebin doğuş dönemini ve bu dönemin eserlerini karakteristik yönleriyle tanıtmak, mezhebin anlaşılmasına bir nebze olsun katkı sağlayacaktır.

I. ŞÂFİÎ FÜRÛ-İ FIKİH LİTERATÜRÜNÜN DOĞUŞ DÖNEMİ VE BU DÖNEMİN GENEL YAPISI

Şâfiî fürû-i fıkıh literatürünün doğuş dönemi, İmam Şâfiî'nin müstakil müctehid fakih olarak ilim sahnesine çıktığı 195/811'den başlar, Rebi' b. Süleymân el-Murâdî'nin vefat ettiği 270/884'le sona erer¹. Dönem, kendi içinde üç önemli kırılma yaşamıştır: *el-Kadîm* evresi, *el-kavlu'l-cedîd* evresi ve Şâfiî'nin vefatından sonra fikhî müktesebatını ders ve eser vererek aktarmaları rolünü üstlenen öğrencilerin çalışmalarından meydana gelen evre. Bu üç evreyi kısaca değerlendirdikten sonra dönemin eserlerini incelemeye çalışacağız.

İmam Şâfiî'nin fikhî birikiminin kökleri gerilere dayanmakla beraber, bağımsız ictihad kimliği 189/804 yılında ilk Bağdat ziyareti dönüşüne tekabül eden zamanlarda oluşmaya başlamıştır². Mescid-i Haram'da ilmi halka oluşturmuş ve kendi fıkıh anlayışını farklı bir mantaliteyle öğretmeye koyulmuştur. 189/804 ile 195/811 yılları arası Şâfiî için hazırlık ve oluşum yılları olmuştur³. İmam Şâfiî tam bağımsız bir fakih olarak ilim dünyasına, *el-kadîm* görüşlerini ilan etmeye başladığı 195/811 tarihi itibarıyla katılmıştır. Bu tarih, aynı zamanda onun, İslâm dünyasının kalbi Bağdat'a yaptığı ikinci ziyaretin ilk adımını oluşturmuştur⁴. İmam Şâfiî 197/813 yılında Mekke'ye gitmesine, 198/814 yılında da Bağdat'a dönmesine rağmen görüşlerinde bir farklılaşma olmamıştır. Yani; 195/811 ile 199/815 yılları arasında, zaman ve zemin farklılığı yaşamasına rağmen görüşlerinde herhangi bir değişim yaşanmamıştır⁵.

1 "Doğuş dönemi" şeklindeki isimlendirme ve bu dönemin başlangıç ve bitiş zamanları için Ekrem Yüfuf Ömer el-Kavâsimî'nin tespitlerinden yararlandık (el-Kavâsimî, Ekrem Yüfuf Ömer, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmî-Şâfiî*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 1323/2003, s. 299-321).

2 el-Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmî-Şâfiî*, s. 299.

3 Abdusselam, Ahmed Nahrâvî el-İndûnîsi, *el-İmâmuş-Şâfiî fî Mezhebeyhi'l-Kadîm ve'l-Cedîd*, y.y., Kahire 1408/1988, s. 433.

4 el-Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin, *Menâkibuş-Şâfiî* (thk. es-Seyyid Ahmed es-Sakr), I-II, Mektebetu Dâri't-Turâs, Kahire 1390/1970, c. 1, s. 220.

5 İmam Şâfiî, 198/814 yılında üçüncü ve son kez Bağdat'a gelince el-Kerâbisî (248/862), Irak eserlerini kendisine okumasını istemiştir. Şâfiî de bu talebi reddetmiş ancak ez-Za'ferânî (260/874)'ye yönlendirmiştir. Mısır'a dönüş zamanına oldukça yakın olan bu dilimde, eğer görüşlerinde bir değişim olsaydı, el-Kerâbisî'yi ez-Za'ferânî'ye yönlendirmezdi (ed-Dakr, Abdülğani, *el-İmâmuş-Şâfiî Fakihu's-Sunneti'l-Ekber*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1407/1987, s. 148).

*el-Kadîm*in genel olarak İmam Mâlik'in mezhebine uyum gösterdiği yaklaşımını⁶ benimsemekle beraber; *el-kadîm*, İmam Mâlik'in fıkıh anlayışı ve Ahmed b. Hanbel'in mezhebi arasında köklü ilişkiler olduğu kanısındayız. Şâfiî'nin *el-kadîmi* Mâlik'in izlerini taşımakta, İbn Hanbel de *el-kadîm*in talebesi⁷ olduğuna göre bunlar arasında üçlü bir örgü mevzubahistir ve bu konu hala netliğini kazanmış değildir⁸.

İmam Şâfiî, 199/815 yılının sonlarına doğru Mısır'a gitmiş, vefat (204/820)'ına kadar burada kalmış ve fikhî görüşlerine nihaî şeklini vermiştir. Mısır'da yoğun telif ve tedris faaliyetlerini sürdüren Şâfiî, ictihadlarının tamamına yakınına değıştirmiş, önceki kitaplarını bu yeni ictihadları ekseninde tekrar yazmış, görüşlerinin yayılmasında en büyük paya sahip Mısırlı öğrencilerini yetiştirmiştir. Şâfiî'nin "rivayet edene hakkımı helal etmiyorum"⁹ diyecek şekilde eski görüşlerinden (*el-mezhebu'l-kadîm/el-kadîm*) vazgeçerek çok yönlü nedenlerden dolayı çok daha yeni ictihadlarla fikhî müktesebatını kemale erdirdiği ve buna göre öğrenci yetiştirip eser yazdığı nihaî görüşlerine *el-mezhebu'l-cedîd/el-kavlu'l-cedîd* denmiştir. Şâfiî'nin bu yeni görüşleri, Mısır'da yazdığı ve günümüze kadar gelen *er-Risâle*'de ve *el-Ümm*'de yer almıştır.

İmam Şâfiî'nin görüşlerinin *el-kadîm* ve *el-cedîd* şeklinde tefrik edilip adlandırılması, Mısır doktrininin öncekinden ayırt edilmesini sağlamak ve muhtemel karışıklığın önüne geçmek gayesiyle mezhebin önde gelenleri tarafından yapılmıştır. İmam Şâfiî'nin müstakil müctehid imam olarak ilim sahnesine çıkması, İmam Ebû Hanîfe (150/767) ve İmam Mâlik (179/795) gibi mezhep önderlerine nisbeten yeni (*cedîd*) bir atılımdır ama Mısır'da fikhî görüşlerini kemale erdirmesine nisbeten eskidir (*kadîm*)¹⁰. Bu ayırım Şâfiî'nin görüşlerinin gelişimini ifade eden kavramsal bir çerçevedir. İmam Şâfiî'nin fikhî görüşleri ve Şâfiî mezhebinin temel kaynağı, herhangi bir ikilemi kabul etmeyecek şekilde bir tek bütünden oluşmuştur¹¹.

Müctehid imamlar ve bu düzeye ulaşmamış diğer fakihler, zaman zaman bir takım görüşlerinden vazgeçmiş, bir başka görüşü benimsemişlerdir ve son ulaştıkları görüş artık kendi görüşü olarak kabul görmüştür. Ancak İmam Şâfiî kadar ictihadlarında radikal bir değışim yaşamış bir başka müctehid yoktur. İmam Şâfiî'nin fikhî ictihadlarının *el-kadîm* ve *el-cedîd* şeklinde ikiye ayrılıp isimlendirilmesinin muhtemel nedenleri şunlardır:

6 el-Kürdî, Muhammed b. Süleyman, *el-Fevâidu'l-Medeniyye fî Beyâni İhtilâfi'l-Ulemâi mine-Şâfiyye* (thk. Muhammed Ali b. Hüseyin el-Mâlikî), el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Diyarbakır t.y., s. 240; Ahmed Ali, Muhammed İbrahim, *el-Mezhebu inde-Şâfiyye*, Kral Abdulaziz Üniversitesi Dergisi, Sayı 2, sayfa 1-24, Riyâd 1398/1978, s. 4.

7 İbn Kâdi Şühbe, Takiyuddîn Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dumaşkî, *Tabakâtu'l-Fukahâi-Şâfiyye* (thk. Ali Muhammed Ömer), I-II, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire t.y., c. 1, s. 26.

8 Aybakan, Bilal, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 159.

9 Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 240.

10 Abdusselam, *el-İmâmu-Şâfiî fî Mezhebeyhi'l-Kadîm ve'l-Cedîd*, s. 215-218.

11 Bu ayırıma dikkat çeken en-Nahrâvî, Şâfiî'nin Irak'ta dile getirdiğine ve yazdıklarına *el-kadîm*, Mısır'dakilerine *el-cedîd* denildiğini, yoksa mezhebin iki ayrı çizgide seyretmediğini, tek olduğunu ve ikincisinin bulunmadığını kaydetmiştir (Abdusselam, *el-İmâmu-Şâfiî fî Mezhebeyhi'l-Kadîm ve'l-Cedîd*, s. 218).

1. *el-Kadîmin* ve *el-kavlu'l-cedîdin* iki farklı coğrafyada yeşermesi.

2. Hem *el-kadîme* ait hem *el-kavlu'l-cedîde* ait eserleri kaleme almış olması. Şayet sadece birine ait eserleri kaleme almış olsaydı görüşleri iki ayrı isim altında zikredilmezdi.

3. Eski öğrencilerinin kendisiyle birlikte Mısır'a gelmeyip Bağdat'ta kalmaları ve böylece eski görüşlerini ve eserlerini rivayet etmeleri, Mısır'da da yeni görüşlerini ve eserlerini rivayet edecek öğrenciler edinmesi ve böylece iki ayrı merkezin oluşması. Yani; eğer bir tek yerde kalsaydı ve öğrencileri de aynı kişiler olsaydı görüşleri iki farklı isim altında değerlendirilmezdi¹².

İmam Şâfiî'nin icthadlarının iki ayrı isim altında zikredilmesinin muhtemel nedenleri bu şekilde olmakla beraber, onun görüşlerini değiştirmesine neden olan amiller de bulunmaktadır. Şâfiî'nin icthadlarının tümüne yakınıni değiştirmesinin ve yeni sonuçlara ulaşmasının pek çok nedeni olmakla beraber başlıcalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Daha önce karşılaşmadığı ve icthadları için hukûkî zemin oluşturacak sünnet malzemesine ve âsâra (sahâbe ve tâbiûn görüşleri) ulaşması¹³.

12 Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmi'sh-Şâfiî*, s. 306-307.

13 "İmam Şâfiî, Mısır'da yeni bir ortam görünce görüşlerini değiştirdi" iddiası (örneğin Emin, Ahmed, *Duhâ'l-İslâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, I-III, Beyrut 1351-1355/1933-1936, c. 2, s. 221), fıkıh ilminin gelişimiyle bağdaştırılması zor olan bir yaklaşımdır. Bu, aynı zamanda hayatının büyük bir kısmını Küfe'de geçiren Ebû Hanîfe'yi, Hac ibadeti dışında Medine'den ayrılmayan İmam Mâlik'i, noksanlıkla nitelendirebilecek bir kurgudur. Bir mezhep imamının sadece çevresel faktörlerden dolayı görüşlerini belirlediği ya da değiştirdiği yaklaşımı, fıkıh ilminin kaynak kavramını kavramaktan yoksundur. Bu çerçevede, İmam Şâfiî'nin görüşlerini değiştirmesinin en önemli nedeni, bu şıkta dile getirdiğimiz gibi yeni sünnet ve âsar birikimine muttali olmasıdır. Muhtemelen Şâfiî'nin zihninde berraklaşmamış pek çok problem de böylece çözümünü bulmuştur. Şâfiî Mısır'da, talebeleri Amr b. Ebî Seleme ed-Dîmaşki (214/829) ve Bişr b. Bekr el-Bucelî ed-Dîmaşki et-Tinnisi (205/820) sayesinde İmam Evzâi (158/774) fıkıhıyla tanışmıştır. Hâkezâ; döneminin tartışmasız Mısır imamı olan Leys b. Sâd (175/791)'in fıkıh anlayışına, başta gelen öğrencisi Yahyâ b. Hassân et-Tinnisi (208/823) sayesinde muttali olmuştur. Bu iki ekolün yanında İmam Mâlik'in Mısır'ı yurt edinmiş iki büyük öğrencisi Eşheb b. Abdilazîz (204/820) ve Abdullah b. Abdilhakem (210/825)'le tanışması da önemli bir gelişme olmuştur. Şâfiî, bunlarla kurduğu diyalog neticesinde yeni hadislerle, sahabe kavillerine ulaşmış ve bu malzeme, İmam'ın kitabı ve sünneti tekrar yorumlamasında etkili olmuştur. Bu birikim, böylece, Şâfiî'nin icthadlarını yenilemesinde ve daha da berraklaştırmasında büyük bir rol oynamıştır (Beyhâkî, *Menâkibu'sh-Şâfiî*, c. 2, s. 313-323; el-Askalâni, *el-İmâm el-Hâfız Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer, Tevâli't-Te'sîs li-Meâlî Muhammed b. İdris* (thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986, s. 62-73; el-Yûsuf, Muhammed et-Tayyib b. Muhammed b. Yûsuf, *el-Mezheh inde'sh-Şâfiyye ve Zikru Bâdi Ulemâihim ve Kutubihim ve Istîlâhâtihim*, Dâru'l-Beyâni'l-Hadîse, Tâif/Kahire 1421/2000, s. 64; Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmi'sh-Şâfiî*, s. 308). Ayrıca Şâfiî'nin, İmam Mâlik'in onaltı hadis dışında herhangi bir hadise muhalefet etmediği düşüncesinin değişmesi, "Mâlik'in aslı benimseyip fer'i terk ettiği, fer'i benimseyip aslı terk ettiği" kanaatinin perçinlenmesi, Mağrib taraflarında Mâlik'in sarığıyla duaya çıkılması haberinden dehşete kapılması ve Mısırlı Mâlikîlerin aşırı taassupkar tavırlarından derinden sarsılması, onun düşüncelerini yenilemesinde etkili olmuştur (Askalâni, *Tevâli't-Te'sîs*, s. 147-148; es-Safedî, Selahuddin Halîl b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (thk. S. Dering), Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden 1974, c. 2, s. 177; Dakr, *el-İmâmu'sh-Şâfiî Fakihû's-Sünneti'l-Ekber*, s. 159-160; Yûsuf, *el-Mezheh inde'sh-Şâfiyye*, s. 38-41). Bu değerlendirmelere; "öyleyse İmam Şâfiî'nin fıkıh anlayışı, sünnet ve âsar birikiminin tümüne ulaşamadığı ve diğer muhitlerdeki örf ve adetleri bilmediği için eksik kalmıştır" şeklinde yapılabilecek bir itiraza şöyle cevap verilebilir: Birincisi; Şâfiî, döneminin önemli İslâm merkezlerinde (Filistin, Mekke, Medine, Yemen, Bağdat, Mısır, Bağdat-Mısır hattı) kalmış ve buradaki örf ve adete beşeri ilişkilere tanıklık etmiştir. İkincisi; gerçekten Şâfiî sünnet malzemesinin tümüne muttali olamamış ve bir insanın tek başına bu birikime sahip olamayacağını ama bunun âlimlerin tümünden de müstağni kalamayacağını belirtmiştir (eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Mektebetu Dârî't-Turâs, Kâhire 1426/2005, s. 128-129). İmam Şâfiî, elde edemediği ve fıkıh anlayışında yer veremediği özellikle sahih hadislerin varlığından duyduğu kaygıyı "izâ sahha'l-hadîs fehuvu mezhebi" (bir hadis sahih olunca, o hadis benim mezhebim-

2. Eskiden kullandığı kıyâstan daha nitelikli bir kıyâsı benimsemesi ve bunu hukûk alanında kullanması.

3. Daha önce hiç görmediği yeni bir muhit, örf-adet ve beşeri ilişki türleriyle karşılaşması ve bu çevre faktörünün onun hukuk anlayışını etkileyecek izler bırakması¹⁴.

İmam Şâfiî, Mısır'da ictihadlarını gözden geçirirken sadece fürû-i fıkıh alanına değil usûl alanında da değişikliğe gitmiştir¹⁵. Şâfiî'nin *er-Risâleyi* yeniden yazması, Beyhakî (458/1066)'nin de *er-Risâletu'l-kadîme (el-İrâkiyye)* ve *er-Risâletu'l-cedîde (el-Mısriyye)*'yi iki ayrı kitap halinde zikretmesi bu düşüncenin temelini teşkil etmektedir¹⁶. Fahreddin er-Râzî (606/1210)'nin, *er-Risâlenin* Mısır'da tekrar yazıldığını ve her ikisinde de faydalı pek çok bilginin bulunduğunu aktarması¹⁷ ve İbn Hacer el-Askalânî (852/1448)'nin de benzer bilgiyi kaydetmesi¹⁸, bu düşüncenin teyidini teşkil etmektedir.

İmam Şâfiî, Mısır'da ictihadlarını ve eserlerini yenilerken eserlerinin bir kısmının içeriğine dokunmamış, olduğu gibi bırakmış ve öğrencilerinden bunları okumasını istemiştir. Beyhakî (458/1066) bu durumu şu şekilde dile getirmektedir:

İmam Şâfiî, Irak'ta el-Hasan b. Muhammed b. es-Sabbâh ez-Za'ferânî (260/874)'nin rivayet ettiğinden daha fazla eser kaleme almıştır¹⁹... Sonra Mısır'da

dir/sahih hadis benim mezhebimdir" ifadeleriyle dile getirmiştir. Yani; sahih hadislerin tümüne ulaşamadığının bilincinde olarak, kendisinden sonra bir sahih hadis bulunursa ve kendi görüşünün de buna ters olduğu tespit edilirse, hadisin gereğinin yapılması ve kendi görüşünün terk edilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamıştır (İbn Ebî Hâtim er-Râzî, el-İmâmu'l-Celîl Ebû Muhammed Abdurrahman, *Âdâbuş-Şâfiî ve Menâkibuhû* (thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, thk. Abdulğani Abdulhâlik), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, s. 50, 51; en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref ed-Dımaşkı, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb liş-Şirâzi* (thk. Muhammed Necib el-Mutî'i), I-XXIII, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Kahire 1415/1995, s. 104). Böylece Şâfiî, elde edemediği sahih bir hadis için böyle bir formül çizerek kendi anlayışında bir bütünlük oluşturmuştur. Bunu değerlendiren İmam Nevevî, İmam Şâfiî'nin fıkıh anlayışında yer vermediği her sahih hadisin varlığı durumunda bu tavrın sergilenmemesi ve öncelikle bu özellikte bir hadisi görenin müctehid olması gerektiğini söylemiştir. Ardından bu seviyedeki bir ilim adamında, Şâfiî'nin ve öğrencilerinin kitaplarının ve görüşlerinin tümünü iyice mütâlaa ettikten sonra, Şâfiî'nin bu sahih hadise ulaşmadığı ya da sıhhatinden emin olamadığı için fıkıhında yer vermediği kanaatinin hâkim olması gerektiğini belirtmiştir. Bunun da oldukça zor ve nadir olduğunu söylemiştir. Çünkü Şâfiî'nin gördüğü ve bildiği pek çok hadisin bulunduğunu ve bunların zâhirine göre amel etmediğini kaydetmiştir. Şâfiî'nin bu durumda; mutlaka tenkit (ta'n), nesih, tahsis, tevîl ve benzeri mekanizmalardan birini işlettiğini ileri sürmüştür (Nevevî, *el-Mecmû'*, s. 105-106). Görüldüğü gibi İmam Şâfiî, *el-kadîmi* bırakıp *el-kavlu'l-cedîdî* oluştururken, fıkıh anlayışının temellendirilmesinde bir bütünlük örneği sergilemiş ve kendisinden sonra da sürekli işleyecek bir formül inşa ederek fıkıh anlayışını canlı tutmayı hedeflemiştir.

- 14 Kâdızâde, Abdulazîz Abdulkadir, *el-İmâmuş-Şâfiî ve'l-Mesâilu'l-letî U'tumidet min Kavlihi'l-Kadîm*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, el-Câmiatu'l-İslâmiyye Külliyyetü's-Şerîa, Medine 1404/1984, s. 33, 289-290; Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmiş-Şâfiî*, s. 307.
- 15 Ahmed Nahrâvî Abdusselam, Şâfiî'nin fıkıh anlayışının fürûda değişim geçirdiğini, ancak usûlün değişiminin çok daha zor olduğunu, dolayısıyla Şâfiî'nin usûl anlayışının varlığını koruduğuna inandığını kaydeder (*el-İmâmuş-Şâfiî fi Mezhebeyhi'l-Kadîm ve'l-Cedîd*, s. 219-220). Bu düşüncenin haklılığına inanmakla beraber, Şâfiî'nin fıkıh anlayışını her iki alanda da bir değişim süzgecinden geçirdiğine kanaat getirmekteyiz. Usûl alanında yenilenme daha zordur ama Şâfiî'nin, fürû alanında gösterdiği radikal tavır düzeyinde olmayan bir tavrı usûlünü yenilemiştir. Bu konudaki en büyük dayanağımız Şâfiî'nin, Mısır'da *er-Risâle*'yi tekrar yazması ve sonraki dönemlere her iki nüshanın nakledilmesidir (Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 246; Şâkir, *er-Risâle*, (nâşirin önsözü), s. 7-13).
- 16 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 246.
- 17 Râzî, Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn Fahrüddin, *Menâkibu'l-İmâmiş-Şâfiî* (thk. Ahmed Hacâzî es-Sakkâ), Dâru'l-Cil, Beyrut 1413/1993, s. 147.
- 18 Askalânî, *Tevâli't-Te'sis*, s. 154.
- 19 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 255.

bunları, şu birkaç kitap hariç tekrar yazmıştır: *Kitâbu's-siyâm*, *kitâbu's-sadâk*, *kitâbu'l-hudûd*, *kitâbu'r-rehni's-sağîr*, *kitâbu'l-icâre*, *kitâbu'l-cenâiz*. *el-Mezhebu'l-cedîd*de kendisinden bunları ders almayı emrederdi. Sonra bunların içinde ictihadını değiştirdiklerinin yakılmasını emretmiştir. Muhtemelen bir başka yerde dile getirdiğiyle yetinmek için artık bunlardan kaçmıştı²⁰.

Bu rivayeti değerlendiren İbn Hacer el-Askalânî, eski ictihadlarının bir kısmının yeni kitaplarında varlığını koruduğunu kaydetmiştir²¹. Muhammed İbrahim Ahmed Ali de bir takım rivayetlerden hareketle, Şâfiî'nin *el-mezhebu'l-cedîd*inde *el-mezhebu'l-kadîme* ait bazı fıkıh bablarının yer aldığını dile getirmiştir²². Dolayısıyla İmam Şâfiî'nin, Mısır'da kaleme aldığı eserlerinin bazı bablarına dokunmadığı ve olduğu gibi bıraktığı sonucuna ulaşmaktayız.

Doğuş döneminin son halkasını, 204/820'de vefat eden Şâfiî'nin fıkıh birikiminden beslenen, onun ictihad ve istinbat yöntemini esas alan öğrencilerinin gayretleri oluşturmuştur. Rebî' b. Süleyman el-Murâdî (270/884), 240/854 yılında hac mevsiminde Mekke'de ez-Za'ferânî (260/874)'yle karşılaşmış, selamlaştıktan sonra ona şöyle söylemiştir:

Ey Ebû Ali, sen doğuda ben batıda bu ilmi –Şâfiî'nin ilmini- yayacağız²³.

Bu anekdot onun öğrencilerinin çabalarını özetlemektedir.

İmam Şâfiî'nin öğrencileri Irak ve Mısır şeklinde iki merkezde kümelenmişlerdir. İlginç bir şekilde Iraklı öğrencileri Mısır'da, Mısırlı öğrencileri de Irak'ta Şâfiî'ye talebelik yapmamışlardır. Şâfiî'nin Iraklı (*el-kadîm*) öğrencileri şunlardır: Za'ferânî (260/874), Kerâbîsî (245/860), Ebû Sevr (240/854), Ahmed b. Hanbel (241/855), Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Lügavî (224/839). Mısırlı (*el-mezhebu'l-cedîd*) öğrencileri ise şunlardır: Büveytî (231/846), Müzenî (264/878), Rebî' b. Süleyman el-Murâdî (270/884), Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (219/834), Harmele b. Yahya (243/858), Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem (268/882), Rebî' b. Süleyman el-Cîzî (256/869), Yûnus b. Abdilâlâ es-Sadeî (264/878)²⁴. Bir ilim adamının en son ulaştığı ve ölümüne en yakın olan görüşleri artık kendisiyle özdeşleşen nihai görüşleridir. Şâfiî'nin muteber ve nihai ictihadları

20 Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfiî*, c. 1, s. 256.

21 Askalânî, *Tevâlî'te-Te'sis*, s. 155.

22 Ahmed Ali, *el-Mezheb inde's-Şâfiyye*, s. 5, 6.

23 Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfiî*, c. 2, s. 360; Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Luğât* (thk. Ali Muhammed Muavvad/Âdil Ahmed Abdulmevcûd), I-(el-Esmâ)-II-(el-Luğât), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1426/2005, s. 275-276.

24 eş-Şirâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf el-Firûzabâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ* (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire 1418/1997, s. 97-101; İbn Sübkî, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ* (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi/Abdulfettâh Muhammed el-Hulû), I-X, Dâru İhyâ'il-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire t.y., c. 1, s. 27-63, 67-71, 74-80, 93-109, 114-117, 117-126, 127-131, 132-139, 140-143, 153-160, 162-170, 170-180; el-İsnevî, Cemâluddîn Ebû Muhammed Abdurrahîm b. el-Hasan b. Ali b. Ömer el-Emevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye* (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001, c. 1, s. 21-32; İbn Kesîr, İmâduddîn İsmâîl b. Ömer, *Tabakâtu's-Şâfiyye* (thk. Abdulfazîz Mansûr), I-II, Dâru'l-Medâri'l-İslâmiyye, Beyrut 2004, c. 1, s. 113-115, 117-120, 123-124, 129-132, 135-138, 139-141, 141-142, 144-145, 148-149, 153-155, 163-164; İbn Kâdî Şühbe, Takiyuddîn Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dimaşkî, *Tabakâtu'l-Fukahâ'i's-Şâfiyye* (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kâhire t.y., c. 1, s. 25-40.

el-kavlu'l-cedîd olduğuna göre; İslâm dünyasının farklı muhitlerinden gelen ilim gönüllüleri, Şâfiî'nin fikhî ictheadlarını ve eserlerini onun Mısırlı öğrencilerinden almışlardır. İmam Şâfiî'nin fıkıh anlayışının çeşitli coğrafyalara yayılması, Mısırlı öğrencileri sayesinde olmuştur. Iraklı öğrencilerinden en geç vefat eden öğrencisi ve *el-kadîmin* en güçlü ravisi olan Za'ferânî'nin etkisi zamanla zayıflamış ve ölümlüyle de bu ark tamamen kurumuştur²⁵. Şâfiî'nin bütününe yakınına değiştirdiği görüşlerinin kendisine mal edilmesi ve ölümünden sonra da sürdürülmesi beklenemezdi.

Mısır'da İmam Şâfiî'ye, onu iyi şekilde anlayacak, ictheadlarını ve eserlerini kuvvetli bir şekilde ezberleyecek, kendisinden sonra onun koyduğu ilkelere göre hüküm çıkarımında bulunacak ve çeşitli merkezlerden gelen öğrencilere onun fıkıh birikimini kâmilan aktaracak öğrenciler nasip olmuştur. Bir anlamda Mısır, Şâfiîliğin merkezi olmuştur. Şâfiî'nin pek çok öğrencisi arasında Büveytî (231/846), Müzenî (264/878) ve Rebî' el-Murâdî (270/884) en önemlilerini oluşturmuştur²⁶.

İmam Şâfiî, ölümüyle neticelenen hastalığı döneminde, öğrencilerinin en faiki ve yaşça en büyüğü olan Ebû Yakub el-Büveytî'yi ders halkasının başına geçirmiştir²⁷. Büveytî'den sonra sırasıyla Müzenî ve Rebî' el-Murâdî ders halkasını devralmışlardır. Büveytî, toparlayıcı, fıkıhta türünün ilk örneği olan *el-Muhtasarı* kaleme alan²⁸ ve ölümüne inancından ödün vermeyen isim olarak dikkat çekmişken, Müzenî mutlak icthead düzeyinde fıkıh ilmine hâkim²⁹, dâhiyane münazaracı³⁰ ve daha sonra kaleme alınacak Şâfiî fürû-i fıkıh eserlerinin örnek alınacağı *el-Muhtasarı* telif etme yönüyle temayüz etmiştir. Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'ye fıkıhçı kimliği baskın olmamakla beraber³¹, mezhebin hafızası olarak Şâfiî'nin görüşlerini ve eserlerini nakletmede en büyük paya sahip olmuştur³².

25 İbn Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yaküb İshâk, *el-Fihrist* (thk. Yûsuf Ali Tâvil), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2002, s. 354.

26 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 160.

27 Beyhakî, *Menâkibu'sh-Şâfiî*, c. 2, s. 338; el-Abbâdî, Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu Tabakâti'l-Fukahâi'sh-Şâfiyye/Das Klassenbuch Der Gelehrten Safiiten* (nşr. Gösta Vitestam), Leiden: E. J. Brill, 1964, s. 7; Şîrâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 98; Nevevî, *Tezhîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, el-Esmâ, s. 133/*el-Mecmû'*, c. 1, s. 111; Askalânî, *Tevâli't-Te'sis*, s. 181.

28 Abbâdî, *Kitâbu Tabakâti'l-Fukahâi'sh-Şâfiyye*, s. 8.

29 Müzenî'nin fıkıh ilmindeki yeri hakkında bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Ulaşabildiğimiz çalışmalar şunlardır: 1. Muhammed Nebîl Genâyim, *el-Müzenî ve Eseruhu fi Fikhi'sh-Şâfiî* (Yüksek lisans, Kahire Üniversitesi İslâm Hukuku Bölümü, Kahire 1972/Dâru'l-Hidâye, 1419/1998 yy), 2. Mahmud Ali Muslih Sirtâvî, *el-İmâm Ebû İbrahim el-Müzenî ve Eseruhu fi Fikhi'sh-Şâfiî* (Doktora, Ezher Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Kahire 1976), 3. Nâsir Muhyidin Nâcî, *el-İmamu'l-Müzenî ve Muhâlefetuhu li'l-İmami'sh-Şâfiî fi Kitâbi'l-Muhtasar* (Yüksek lisans, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Mekke 1409/1988), (Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmami'sh-Şâfiî*, s. 314).

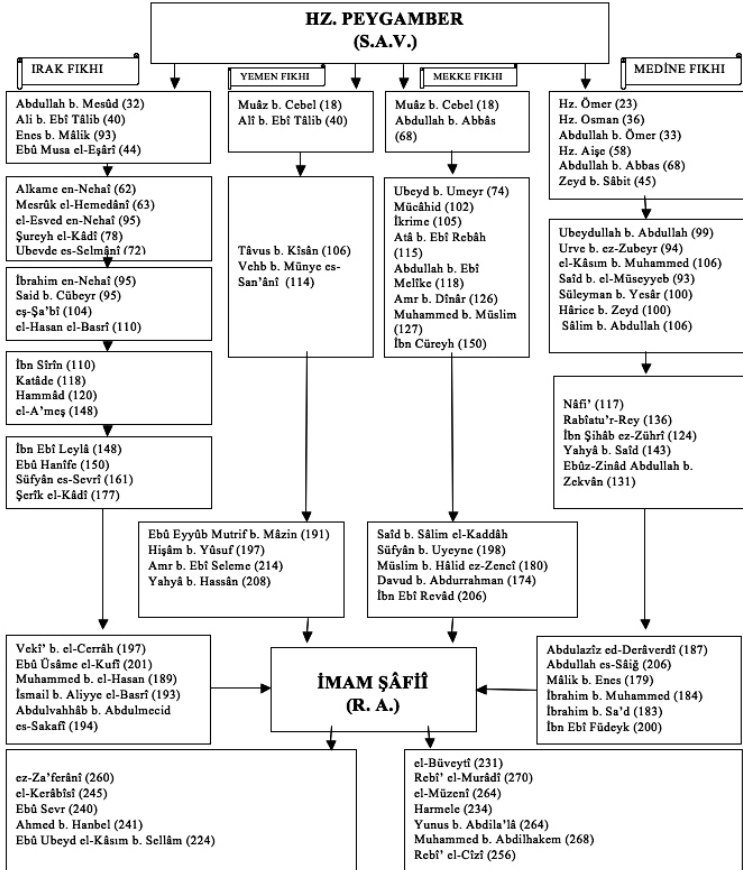
30 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi'sh-Şâfiyye*, c. 1, s. 27.

31 Melchert, Christopher, *The Formation of the Sunni Schools of Law 9th-10th Centuries C.E.*, Leiden: E. J. Brill, 1997, s. 81; Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmami'sh-Şâfiî*, s. 209.

32 Nevevî, *Tezhîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, el-Esmâ, s. 275-276. Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'nin rivayetlerinin öne çıkmasının pek çok nedeni arasında şu üç nokta önem kazanmaktadır: 1. Güçlü hıfzı ve bunun yanında büyük dikkat sahibi olması. 2. 174/790 yılında doğan Rebî', 270/884 yılında vefat etmiş, Şâfiî'den sonra 66 yıl yaşamış ve böylece uzun ömrü, rivayetinde önem kazanmasını sağlamıştır. 3. İmam Şâfiî'nin öğrencileri arasında hocasıyla en uzun süre beraber kalan kişi olması (Beyhakî, *Menâkibu'sh-Şâfiî*, c. 1, s. 242-243; Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmami'sh-Şâfiî*, s. 209-210).

Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'nin vefat tarihini (270/884), doğuş döneminin bitiş noktası olarak tayin etmeyi yeğledik. Bu tarihten sonra artık mezhebin gelişimi, bir başka ifadeyle klasik mezhep formuna bürünme süreci başlamıştır. Doğuş döneminin bir takım özellikleri bulunmaktadır. Bu dönemde ne İmam Şâfiî'nin kendisi ne de öğrencilerinden herhangi biri, kadılık vazifesini icra etmiştir. Bu dönemde kadılık görevini Hanefî fakihler elinde bulundurmışlardır. Ebû Yüsuf (182/798)'la başlayan kazâ vazifesi, İmam Muhammed (189/804) ve onun ardından da Yahya b. Eksem (242/856) ve Ahmed b. Ebi İmrân (280/893) tarafından sürdürülmüştür³³. Bu dönemin bir başka özelliği, usûl-i fıkıh alanında herhangi bir eserin kaleme alınmamış olmasıdır. İmam Şâfiî'nin öğrencileri fıkıh üsûlü için *er-Risâle*'yle yetinmişler, onu okumuş, okutmuş ve hüküm çıkarımı için örnek almışlardır³⁴. Bu dönemin bir başka özelliği de, Şâfiî fıkıh âlimlerini tanıttakak tabakât türü eserlerin kaleme alınmamış olmasıdır³⁵.

Tablo 1: İmam Şâfiî'nin Kaynakları ve Öğrencileri

33 Kavâsimi, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmami-Ş-Şâfiî*, s. 316.

34 Müzenî'nin *er-Risâle*'den faydalanması hakkındaki ifadeleri için bkz. Beyhaki, *Menâkiku-Ş-Şâfiî*, c. 1, s. 236.

35 Kavâsimi, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmami-Ş-Şâfiî*, s. 318.

Mezhebin doğuşu sürecinde, katı bir Şâfiî olan Ebû Süleyman Davud b. Ali el-İsfahânî (270/883), *ez-Zâhiriyye* olarak adlandırılacak bir fıkıh mezhebinin tesisine öncülük etmiş ve böylece Şâfiî mezhebine, kendi içinde bir başka mezhebin doğuşuna tanıklık edilmiştir. Davud b. Ali, her ne kadar Mısırlı öğrenciler Müzenî ve Rebî' el-Murâdî'yle görüşmemişse de Iraklı öğrencilerden ve özellikle Ebû Sevr (240/854)'den ve Şâfiî'den yararlanan Ebû Ya'kûb İshâk b. Râhûye (238/853)'den beslenmiştir. İsfahân kökenli, Kûfe doğumlu, Bağdat meşrepli ve döneminin Bağdat'ta en önemli ilim kaynağı (*intehet ileyhî riyâsetu'l-ilm bi-Bağdâd*) olan Davud *ez-Zâhirî* (270/883), Şâfiî olmakla kalmamış onun fazileti hakkında iki kitap da kaleme almıştır³⁶. Davud *ez-Zâhirî*'nin yeni bir fikhî mezhebe öncülük etmesi, Şâfiî mezhebinin artık kendi içinde başka fikhî oluşumlara kaynaklık edecek kadar güçlenip genişlediğini göstermektedir³⁷.

III. DOĞUŞ DÖNEMİ ESERLERİ

Şâfiî fıkıh literatürünün temel kaynaklarını, tümü İmam Şâfiî'ye nisbet edilen *el-Ümm*, *el-İmlâ/el-Emâlî*, *Muhtasaru'l-Büveytî* ve *Muhtasaru'l-Müzenî* oluşturmaktadır³⁸. Son iki eser her ne kadar Şâfiî'ye nisbet edilse de³⁹, her konu “*kâleş-*

36 Şirâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 90; Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, *el-Esmâ*, s. 269. Davud b. Ali, İmam Şâfiî hakkında *menâkıb* türünde eser veren ilk kişi olarak bilinir. İbnu'l-Mülakkîn (804/1401)'in bildirdiğine göre; İmam Şâfiî'nin hayatı hakkında kırk civarında eser yazılmıştır (Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh el-Kustantînî er-Rûmî el-Hanefî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, I-VI, Maarif Basımevi, yy 1941. (Dâru'l-Fikr, Beyrut 1410/1990), c. 2, s. 1840). İmam Şâfiî hakkında *menâkıb* vb. türde eser kaleme alan âlimlerin bir kısmının listesi şöyledir: 1. Davud b. Ali el-İsfahânî (270/883), 2. Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâci (307/920), 3. İbrahim b. Muhammed b. Arafê (323/935), 4. İbn Ebi Hâtîm er-Râzî (327/938), 5. Ebû'l-Hasan Muhammed b. el-Hüseyn b. İbrahim el-Âbirî (363/974), 6. es-Sâhib İsmail b. Abbâd (385/995), 7. Ebû Ali el-Hasan b. el-Hüseyn b. Hemkâh el-Hemedânî (405/1014), 8. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilhakem en-Nisâbüri (405/1014), 9. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Misrî el-Âbirî (407/1016), 10. İsmail b. İbrahim b. Muhammed el-Herervî es-Serahsî (414/1023), 11. Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî (429/1037), 12. Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Abdullâh er-Râzî (454/1062), 13. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî (458/1066), 14. İmâmu'l-Harameyn Ebû'l-Meâlî Abdulmelik b. Abdillâh el-Cüveynî (478/1085), 15. Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf el-Cürcânî (489/1096), 16. Nasr b. İbrahim el-Makdisî (490/1096), 17. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ebû'l-Hayr b. Sâlim el-İmrânî el-Yemenî (558/1163), 18. Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî (606/1210), 19. İbnu'n-Neccâr Ebû Abdillâh Muhibbuddîn Muhammed b. el-Mahmûd el-Bağdâdî (643/1245), 20. Ebû'l-Abbâs Takiyuddîn Burhânuddîn İbrahim b. Ömer el-Ca'berî (732/1332), 21. İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî (774/1373), 22. Takiyuddîn Ebû Bekir Ahmed b. Şühbe ed-Dımaşkî (851/1448), 23. Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî (852/1449). Bu listeyi, eş-Şerîf Nâyif ed-Dâis'in, Beyhakî'nin *Beyânu Hatai men Ahtaa alâş-Şâfiî* adlı kitabına yaptığı tahkikin önsözündün aldık (el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *Beyânu Hatai men Ahtaa alâş-Şâfiî* (thk. eş-Şerîf Nâyif ed-Dâis), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1406/1986, s. 30-31). Bu listede İbn Ebi Hâtîm er-Râzî'nin eseri *Kitâbu Âdâbi'ş-Şâfiî ve Menâkibuh*, İbn Hacer el-Askalânî'nin eseri de *Tevâlî't-Teşîs fi Meâlî Muhammed b. İdrîs* olarak verilmiş, diğer eserlerin tümü *Kitâbu Menâkibi'ş-Şâfiî* olarak verilmiştir. Liste, İbn Hacer el-Askalânî'nin eseriyle son bulmuştur. Bu liste, Kâtib Çelebi'nin listesiyle paralellik arzietmekte, ancak Kâtib Çelebi ayrıca, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim el-Büsençî ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Cafer b. Ali el-Kedâî (454/1062) isimlerine yer vermiştir (İbnu'l-Mulakkîn, Sirâcuddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Endelussî et-Tekrûrî eş-Şâfiî, *el-Akdu'l-Muzheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb* (thk. Eymen Nasr el-Ezherî/Seyyid Mehennâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997, s. 27; Ebû'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî, *Tevâlî't-Teşîs* (nâşirin önsözü), s. 13-14, Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1839-1840).

37 Şirâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 164-168.

38 es-Sakkâf, Alevî b. Ahmed eş-Şâfiî el-Mekki, *el-Fevâidu'l-Mekkiyye* (*Mecmûatu Sebâ Kutubin Müfide*), Kahire 1940, s. 35.

39 Sakkâf, *el-Fevâidu'l-Mekkiyye*, s. 35; el-Hadramî, Ahmed b. Ebî Bekr b. Sümeyt el-Alevî eş-Şâfiî, *el-İbtihâc fi Beyâni Istilâhi'l-Minhâc* (*Minhâcu't-Tâlibîn*'in ekinde 663-683 arasında), Dâru'l-Minhâc, Beyrut 1426/2005, s. 670-671; el-Yûsuf, *el-Mezheb İndeş-Şâfiyye*, s. 66.

Şâfiî" ifadesiyle başlasa da bunlar gerçekte, hocalarının birikimini kendi ifadeleleriyle özetleyen⁴⁰ ve onun usûlüyle fikhî problemlerin çözümünü satırlara döken öğrencilerinin ürünüdür. Dolayısıyla doğuş döneminin bu dört eserini, İmam ve öğrencilerinin eserleri şeklinde iki ayrı kategoride ele almak daha isabetli olacaktır. Bu dört eser çalışmamızın ana mevzusu arasında yer aldığı için İmam Şâfiî'nin diğer eserlerine sadece ismen değineceğiz⁴¹.

A. İMAM ŞÂFİİ'NİN ESERLERİ

İmam Şâfiî, eğitiminin ilk anlarından itibaren yazı yazmaya başlamış ve yazı sanatında kendini geliştirmeye çalışmıştır. Bu süreçteki yazı, öğrenme ve güzel yazabilme amaçlıydı⁴². Bağdat'a derdest edilip götürülüşüne tekabül eden zamanlarda, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (189/804)'nin eserlerini bazı rivayetlere göre edinmiş⁴³, diğer bazı rivayetlere göreyse bizzat yazmıştır⁴⁴. Erken yaşlardan itibaren hadis-i şerifleri yazmaya başlayan Şâfiî, hayatının her aşamasında hadisleri yazmaya son derece ihtimam göstermiş, müctehid imam olarak ilim dünyasında yer aldıktan sonra da pek çok fakihden çeşitli konulara ait problemleri (*mesâil*) yazarak bunların fikhî mütalaalarını kayıt altına almıştır⁴⁵. İmam Şâfiî, zihnini meşguliyetlerden arındırmak için gece sessizliğinde yazmayı tercih ederdi⁴⁶. Daha önce edindiği muhtelif fikhî âlimlerine ait eserleri önüne serer, bunları okuyup özümseedikten sonra eserlerini kaleme alır⁴⁷.

İmam Şâfiî'nin kitaplarını yazması hakkında bilgi aktaran ve bu bilgiyi değerlendiren eserlerde *kitâbet*, *imlâ* ve *tasnîf* kavramlarının sıklıkla kullanıldığı ve küçük anlam farklılıklarıyla birbirlerinden ayrıldıkları dikkatten kaçmamaktadır.

40 Müzeni, Ebû İbrâhîm İsmâil b. Yahya b. İsmâil el-Misrî, *Muhtasaru'l-Müzeni* (thk. Muhammed Abdulkâdir Şâhin), Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998, s. 7.

41 İmam Şâfiî'nin hayatı ve eserleri hakkında ana kaynak vazifesi gören pek çok menâkib ve tabakât türü eser kaleme alınmakla beraber, pek çok modern çalışma da bulunmaktadır. Bunların bir kısmı müstakil kitap çalışması şeklindeyken, bir kısmı tez tarzında, diğer önemli bir kısmıysa tahkik edilen eserlerin girişinde verilen nâşirin önsüzü türündedir. Bu çalışmanın gayesi, doğuş dönemi eserlerini tümüyle ve detayıyla incelemek olmadığı ve Şâfiî fûrû-i fikhî literatürünün gelişiminde önemli role sahip eserler olduğu için, İmam Şâfiî'nin sadece iki eserini inceleyeceğiz, diğer eserlerin türünü ve ismini belirtmekle yetineceğiz. Dolayısıyla konunun gereksiz bir tekrardan kaçınmak için Şâfiî'nin eserlerini inceleyen şu çalışmaları öneriyoruz: Ebû Zehra, Muhammed, *İmam Şâfiî* (trc. Osman Keskiöğlü), DİB Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1996, s. 150-166; Abdusselam, *el-İmâmuş-Şâfiî fi Mezhebeyhi'l-Kadîm ve'l-Cedîd*, s. 704-727; Lowry, Joseph Edmund, *The Legal-Theoretical Content of The Risâla of Muhammad b. Idris al-Shâfiî*, PdD Thesis: University of Pennsylvania, 1999; Şâkir, *er-Risâle* (nâşirin önsüzü), s. 7-13; Hassûn, *Mevsûatu'l-İmâmiş-Şâfiî el-Kitâbu'l-Ümm* (thk. Ahmed Bedruddîn Hassûn), (nâşirin önsüzü), I-XV, II. Baskı, Dâru Kuteybe, Beyrut 1996, c. 1, s. 77-126; el-Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmiş-Şâfiî*, s. 195-272; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fikhî Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 112-148; Bedir, Murteza, *er-Risâle*, DİA, c. 35, s. 117-119; Aybakan, *Şâfiî*, DİA, c. 38, s. 223-233/Şâfiî *Mezhebi*, DİA, c. 38, s. 233-247.

42 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 92-95; İbn Ebi Hâtim, *Âdâbuş-Şâfiî ve Menâkibuhû*, s. 20-21.

43 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 117; İbn Ebi Hâtim, *Âdâbuş-Şâfiî ve Menâkibuhû*, s. 26, 27.

44 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 352; Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 107; İbn Ebi Hâtim, *Âdâbuş-Şâfiî ve Menâkibuhû*, s. 26.

45 Bkz. *Kitâbu İhtilâfi Ebi Hanîfe ve'bni Ebi Leylâ, Kitâbu İhtilâfi Ali ve Abdillâh'ibni Mes'ûd, Kitâbu İhtilâfi Mâlik veş-Şâfiî, Kitâbu'r-Redd alâ Muhammed'ibni el-Hasan, Kitâbu Siyeri'l-Evzâi*.

46 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 237-238, 242-243.

47 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 240-241; İbn Ebi Hâtim, *Âdâbuş-Şâfiî ve Menâkibuhû*, s. 53.

Kitâbet; hocanın eserini bizzat kendisinin kaleme alması, öğrencisine yazdırması ve öğrencinin gerek ders esnasında gerekse dersten sonra hocasından öğrendiğini yazması şeklinde üç anlamda kullanılmıştır. Hocanın bizzat kendisinin eserini kaleme almasına *kitâbet* denmişken, öğrencisine yazdırmasına *imlâ* denmiştir. Bu her iki işlem de hocaya ait kabul edilmiş, ortaya çıkan ürün hocaya nisbet edilmiştir⁴⁸. Öğrencinin derste öğrendiklerini kendi üslup ve ifadesiyle kaleme alması da *kitâbet* kapsamında ele alınmış fakat ortaya çıkan ürün artık öğrenciye ait kabul edilmiştir. *Tasnîf* kavramı da *kitâbet* gibi iki farklı anlamda kullanılmıştır. Eğer bu işlemi, hocanın yönlendirmesi ve talebi olmadan öğrenci yapmışsa ürün ona ait kabul edilmiştir. Çünkü öğrenci her ne kadar hocasının ifadelerini kullanmışsa da üslup ve dil öğrencinin mezyetidir, tertip, düzen, ayıklama gibi unsurlar etkin olarak kullanılmış ve bütün bu işlemler öğrencinin kendi iradesiyle gerçekleşmiştir⁴⁹. İmam Şâfiî, eserlerini büyük oranda bizzat kendisi yazmış (*kitâbet/tasnîf*), küçük bir oranınıysa öğrencilerine yazdırmıştır (*imlâ*). İmamın, öğrencilerine yazdırdıktan sonra yazılanları kontrol etmesi ve gerekli eklemelerde bulunması da muhtemeldir. Dolayısıyla İmam Şâfiî'ye sahih bir şekilde nisbet edilenlerin tümü onun telifâtıdır, eserleridir, kitaplarıdır, ürünüdür. Kitap isimleri⁵⁰, bâb başlıkları, eserlerin tertip ve düzeni, üslup ve yöntemi şahsi gayretlerinin ürünüdür⁵¹.

1. el-Ümm

İslâm ilimler tarihinin en önemli klasiklerinden, Şâfiî mezhebinin “ana” kaynağı, İmam Şâfiî'nin en hacimli, en iyi bilinen ve en çok istifade edilen fürû-i fıkıh kitabı *el-Ümm*, Şâfiî'nin fikhî müktesebatının zirve noktasını oluşturmaktadır. *el-Ümm*, türünün güzel örneklerinden ve döneminin önemli ürünlerinden biridir. Üslubu, ifadesi, anlatımı, münâzara yönteminin kullanılması, konularının detaylandırılmış olması, naklî ve akli delillerin kullanılması, derin araştırma özelliğine sahip olması, tenkit tarzı ve sağlam sonuçlarıyla dikkat çekmiştir.

48 İmam Şâfiî'nin *el-Ümm*'de imlâ yöntemini kullandığına dair örnekler için bkz. *el-Ümm*, c. 7, s. 261, 280, 288, c. 8, s. 342. İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'de imlâ yöntemini kullanması hakkında bilgi için bkz. Şâkir, *er-Risâle* (nâşirin önsözü), s. 12.

49 Ebû Zehra, *İmam Şâfiî* (trc. Osman Keskiöğlu), s. 154-156; Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmî'sh-Şâfiî*, s. 200.

50 Buradaki “*kitap isimleri*” ifadesinden, bir fürû-i fıkıh eserinde “*kitâb*” adıyla anılan *Kitâbu't-tahâre*, *Kitâbu's-salâ* gibi ana başlık isimleri anlaşılmalıdır. İmam Şâfiî eserlerine muayyen bir isim vermemiştir. Örneğin *el-Hucce'yi el-Bağdâdî*, *er-Risâle*'yi *Kitâbunâ* şeklinde anmıştır (Bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, s. 120, 212, 269, 279, 304, 379; Beyhâkî, *Menâkibu'sh-Şâfiî*, c. 1, s. 163-164; Askalânî, *Tevâlî't-Te'sîs*, s. 147, Hassûn, *Mevsûatu'l-İmâmî'sh-Şâfiî el-Kitâbu'l-Ümm* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 81; Şâkir, *er-Risâle* (nâşirin önsözü), s. 10). İmam Şâfiî'nin eserlerine isim verme işi, öğrencileri ve özellikle ez-Za'ferânî (260/874) ve el-Murâdî (270/884) tarafından gerçekleştirilmiştir (Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmî'sh-Şâfiî*, s. 205).

51 Ebû Süleyman, İmam Şâfiî'nin eserlerindeki yöntemini ve üslubunu özetle şu şekilde dile getirmektedir: 1. Ayet-i kerimelerin incelenmesi, 2. Sünnetin ve âsârın incelenmesi, 3. Metinlerin anlaşılmasında Arap dilinin inceliklerinden yararlanılması, 4. Usul kaidelerinin tatbik edilmesi, 5. Uygun olanına ve zâhire göre istidalde bulunma, 6. Fikhin külli kâidelerine göre hükmün tespiti, 7. Fikhî farklılıkların açıklanması, 8. Mukayeseli hukuk olarak adlandırılabilir hilâf yönteminin kullanılması, 9. İmam Şâfiî'nin kendi hilâf tarzı (Ebû Süleyman, Abdulvahhâb İbrahim, *Menheciyyetu'l-İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî f'l-Fikh ve Usûlih*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1420/1999, s. 33-72, 104-109).

İmam Şâfiî'nin eserlerine muayyen bir isim vermediği belirtilmiş⁵², *el-Üm'mün* isim babasının Rebî' el-Murâdî olduğu bildirilmiş ancak bu bilgi temel kaynaklarda yer almamıştır. *el-Üm* adlandırmasının Rebî' el-Murâdî tarafından yapıldığı bilgisi, modern çalışmalarda yer almaktadır⁵³. *el-Üm'mün* diğer adının *Kitâbu'r-Rebî'* olduğu bilgisi⁵⁴, *el-Ümm* adlandırmasının Rebî' el-Murâdî tarafından yapıldığını akla getirmektedir. Elde ettiğimiz bilgiler çerçevesinde, Şâfiî'nin Mısırlı (*el-cedîd*) fürû-i fıkıh eserinin farklı isimlerle anıldığı ve bunların en önemlilerinin *el-Ümm*, *el-Mebsût* ve *Kitâbu'r-Rebî'* olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Nedîm (380/990), Şâfiî'nin pek çok kitabının olduğunu, ardından *el-Mebsût* (*fi'l-Fıkıh*) adında bir kitabının olduğunu, bunu ez-Za'ferânî (260/874) ve Rebî' el-Murâdî (270/884) ikilisinin rivayet ettiğini belirterek kitabın ana başlıklarını sıralamıştır⁵⁵. Rebî' el-Murâdî'yi anlatırken onun Şâfiî'den usûl eserlerini rivayet ettiğini ve rivayet ettiği eserlere *el-Mebsût* dendiğini belirtmiştir⁵⁶. ez-Za'ferânî'yi de anlatırken onun *el-Mebsût'u*, Rebî' el-Murâdî'nin tertibini esas alarak rivayet ettiğini, Rebî' el-Murâdî rivayetinin revaç bulduğunu ve zamanla ez-Za'ferânî rivayetinin zayıflayıp kaybolduğunu kaydetmiştir⁵⁷. İbn Nedîm'in verdiği bu bilgilerden, ez-Za'ferânî'nin fıkıh konularında rivayet ettiği Iraklı esere *el-Hucce* dendiği gibi *el-Mebsût* da dendiği ve *el-Mebsût* isminin Rebî' el-Murâdî'nin rivayet ettiği fıkıh eseri için de kullanıldığı anlaşılmaktadır⁵⁸. İbn Nedîm'in verdiği bilgilerde *el-Mebsût* isminin sıklıkla kullanıldığı ancak *el-Ümm* isminin hiç geçmediği dikkat çekmektedir.

Beyhakî (458/1066), “*Bâb: İmam Şâfiî'nin Mısır'a Gelişi, Burada Mısır (el-Cedîde) Kitaplarını Tasnif Etmesi ve Müslümanların Bunlardan Yararlanması*” başlığı altında *el-Ümm* hakkında bilgi vermektedir. Rebî' el-Murâdî'den yapılan bir rivayete göre Şâfiî *el-Mebsût'u*, yanında hiçbir eser olmadan bütünüyle ezberinden yazmıştır⁵⁹. “*Mısır Eserleri*” başlığı altında bu bilgi işlendiğine göre, *el-Ümm*'ün diğer adının *el-Mebsût* olduğu Beyhakî tarafından da vurgulanmakta ve bu bilgi İbn Nedîm'in aktarımlarıyla paralellik arz etmektedir. Bir sonraki bâbda Beyhakî, Şâfiî'nin fürû-i fıkıh alanında yazılmış eserlerinin *el-Ümm* olarak bilindiğini aktarmakta⁶⁰ ve böylece *el-Ümm* ismi ilk defa gün yüzüne çıkmaktadır.

İlk kaynaklardan elde edebildiğimiz bilgiler ışığında, Mısırlı *el-Ümm*'ün Bağdatlı *el-Hucce/el-Mebsût'un* geliştirilmiş hali ve kendi fıkıh çizgisinin zirvesi olduğu aydınlanmaktadır⁶¹.

52 Abdusselam, *el-İmâmuş-Şâfiî fi Mezheyhi'l-Kadîm ve'l-Cedîd*, s. 715.

53 Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmiş-Şâfiî*, s. 218.

54 Abdusselam, *el-İmâmuş-Şâfiî fi Mezheyhi'l-Kadîm ve'l-Cedîd*, s. 715.

55 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 353.

56 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354.

57 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354.

58 Ebû Zehrâ, *İmam Şâfiî* (trc. Osman Keskiöğlü), s. 151-152; Abdusselam, *el-İmâmuş-Şâfiî fi Mezheyhi'l-Kadîm ve'l-Cedîd*, s. 713-716; Hassûn, *Mevsûatu'l-İmâmiş-Şâfiî el-Kitâbu'l-Ümm* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 79-80.

59 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 242.

60 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 247.

61 *el-Hucce*'nin ve *el-Mebsût'un*, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (189/804)'nin eserleriyle aynı adı taşıması mani-

İbn Nedîm (380/990) *el-Mebsû'ta*, *Kitâbu'r-Risâle*, *Kitâbu Ahkâmi'l-Kur'an*, *Kitâbu İhtilâfi Mâlik veş-Şâfiî*, *Kitâbu İhtilâfi'l-Hadîs*, *Kitâbu İhtilâfi İrâkiyyeyn*, *Kitâbu Fedâili Kureyş*, *Kitâbu'l-İcmâ'*, *Kitâbu Mâ Hâlefe'l-İrâkiyyûn (İrâkiyyeyn) Aliyyen ve Abdellâh*, *Kitâbu'r-Redd alâ Muhammed b. el-Hasan*, *Kitâbu Siyeri'l-Vâkidî*, *Kitâbu Siyeri'l-Evzâi*, *Kitâbu'l-Hukmi bi'z-Zâhir*, *Kitâbu İbtâlî'l-İstihân* gibi fürû-i fıkıh konularını aşan kitaplar dâhil toplam 105 kitap ismine yer vermiştir⁶². İbn Nedîm'in listesinden onun usûl, hilâf gibi konuları işleyen eserleri de *el-Mebsû't*'tan saydığı anlaşılmaktadır.

Beyhakî (458/1066), İmam Şâfiî'nin eserlerini, “*usûlü kapsayan ve fürû'a işaret edenler*” ve “*fürû' alanında tasnif edilenler (el-Ümm)*” şeklinde temelde iki ayrı kategoride incelemiştir. Usûl alanında 13, fürû' alanında 128, toplamda 140 küsur eserin kaleme alındığını belirtmiştir⁶³. Beyhakî'nin usûl, hilâf ve benzeri eserleri *el-Ümm* kapsamında ele almadığı ve bu yaklaşımın *el-Ümm*'ün nihaî şekline oldukça yakın olduğu görülmektedir. *el-Ümm*'ün fürû-i fıkıh eseri olduğu, usûl, hilâf gibi konuları içermediği ve içeriğinin Beyhakî'nin verdiği liste şeklinde olduğu yaklaşımını, İbn Hacer el-Askalânî (852/1448) de teyit etmektedir⁶⁴.

Ahmed Bedruddîn Hassûn, İmam Şâfiî'nin *Kitâbu'r-Risâle*'si ve *Kitâbu İhtilâfi'l-Hadîs*'i hariç, günümüze ulaşmış eserlerini, *Mevsûatu'l-İmâmiş-Şâfiî el-Kitâbu'l-Ümm*⁶⁵ adıyla yaptığı tahkik çalışmasında⁶⁶, her cildin kapağına “*el-Ümm, 1. İhtilâfu'l-İrâkiyyen, 2. İhtilâfu Aliyy ve Abdillâh b. Mesûd, 3. İhtilâfu Mâlik veş-Şâfiî, 4. Cimâu'l-İlm, 5. Beyânu Ferâizillah, 6. Sıfatu Nehyi Resûli'llah, 7. İbtâlû'l-İstihân, 8. er-Redd alâ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, 9. Siyeru'l-Evzâi*” isimlerini kaydetmiştir. Hassûn'un taksimatıyla, bu dokuz eserin *el-Ümm*'den sayılamayacağı aksine her birinin müstakil eserler olduğu düşüncesi pekişmektedir. Aslında İbn Nedîm'in listesi hariç, *el-Ümm*'ün çerçevesi hakkında herhangi

dardır. *el-Hucce*'nin, eş-Şeybânî'nin eserine karşılık olarak, ez-Za'ferânî (260/874) tarafından bilinçli olarak adlandırıldığı belirtilmiştir (Abdusselam, *el-İmâmuş-Şâfiî fi Mezhebeyhi'l-Kadim ve'l-Cedid*, s. 712-713; Hassûn, *Mevsûatu'l-İmâmiş-Şâfiî el-Kitâbu'l-Ümm* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 79). Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki; genelde fürû-i fıkıh eserlerinin özeldede İmam Şâfiî'nin eserlerinin eş-Şeybânî'nin izlerini taşıdığı belirtilmiş (et-Tahâvî, Ebû Cafer, *es-Sunenu'l-Me'sûre li'l-İmâm Muhammed b. İdris eş-Şâfiî* (thk. Abdulmu'ti Emin Kal'aci), Dârû'l-Marife, Beyrut 1406/1986, (nâşirin önsözü), s. 29), ancak konunun özel bir araştırmaya muhtaç olduğu da izah edilmiştir (Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebî'l-İmâmiş-Şâfiî*, s. 211).

62 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 353-354.

63 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, s. 246-254.

64 Askalânî, *Tevâli't-Te'sis*, s. 154.

65 Hassûn'un, Rebî b. Süleyman el-Murâdî'nin rivayetiyle yazılmış on yazma nüshayı esas alarak İmam Şâfiî'nin eserlerini tahkik ettiği bu çalışması, Karaçi Üniversitesi İslâm Fakültesi (Pakistan)'nde hazırlanmış doktora tezidir. Hassûn, adeta Ahmed Muhammed Şâkir'in *er-Risâle* tahkikindeki yöntemini uygulamıştır. Eserleri paragraflara ayırarak numaralandırmış ve bütün metni harekelemiştir. Çalışması, Dârü Kuteybe tarafından 1996 yılında 15 cilt halinde basılmıştır. Biz de çalışmamızda, *el-Ümm*'ün ve diğer dokuz kitabın Ahmed Bedruddîn Hassûn tarafından yapılan bu tahkikini esas aldık.

66 Hassûn'un *el-Ümm* tahkikine göre eser, kitâb adıyla 43 ana başlık altında taksim edilmiştir. Tekrar hariç 1255 konu incelenmiştir. *el-Ümm*, 28848 paragrafa bölünmüştür (Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebî'l-İmâmiş-Şâfiî*, s. 220). Beyhakî'nin, *el-Ümm*'ü 140 küsur ana fikhî konuya ayırması ve bu rakamın Hassûn'un tahkikinde 43 olarak sınırlanması, Beyhakî'nin *kitâb* adıyla verdiği pek çok konunun, *bâb* alt başlığı altında incelenmesinden kaynaklanmaktadır. Aslında her ikisinde de aynı konular incelenmiş fakat başlık konusunda farklılıklar yaşanmıştır. Birinde *kitâb* olarak yer alan bir konu bir diğerinde *bâb* olarak yer alabilmiştir (Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebî'l-İmâmiş-Şâfiî*, s. 220-221).

bir ihtilaf olmamış ve bu konuda ilim çevrelerince adeta uzlaşma sağlanmıştır⁶⁷. İmam Şâfiî uzmanı olarak nitelenebilecek muhaddis, fakih ve Şâfiîyyu'l-mezheb Beyhakî'nin konu hakkındaki tespitleri karşısında, Şiî ve Mutezili⁶⁸ İbn Nedîm'in tespitlerinin bir ağırlığa sahip olabileceği beklenmemelidir. *el-Ümm*'ün bir takım baskılarında bu eserlerin yer alması, bunların *el-Ümm*'den olduğu düşüncesini zihinlere getirebilir. Ancak bu eserler *el-Ümm*'den olduğu için değil, özellikle kısa oldukları için Şâfiî'nin bütün eserleri bir arada sunulabilir düşüncesiyle istidrâden eserin sonlarına dercedilmişlerdir. Örneğin bazı baskılarda *Muhtasaru'l-Müzenî*, *el-Ümm*'ün kenarında (hâmişinde) basılmıştır⁶⁹ ve bu eser Şâfiî'nin de değildir. Hâkezâ Rif'at Fevzî Abdulmuttalib, *el-Ümm*'ün tahkikini yaparken *er-Risâle*'yi de tahkik etmiş ve birinci cildi bütünüyle *er-Risâle*ye ayırmıştır⁷⁰. Fakat bununla beraber *er-Risâle*'nin *el-Ümm*'den farklı bir eser olduğuna dair en küçük bir tereddüt bulunmamaktadır.

el-Ümm'ün büyük bir oranını bizzat İmam Şâfiî kaleme almış (*kitâbet*), küçük bir oranınıysa öğrencilerine yazdırmıştır (*imlâ*). Yazdıklarını öğrencileri kendisine okumuş, o da öğrencilerine kitabını rivayet iznini vermiştir (*icâzet*). En güçlü râvî Rebî' b. Süleyman el-Murâdî, birinci şıktaki yöntem (*kitâbet*) için "*ahberanâş-Şâfiî*" veya "*kâleşş-Şâfiî*" ifadesini kullanmışken, ikinci şıktaki yöntem (*imlâ*) için de "*imlâen*" ifadesini kullanmıştır. İmam Şâfiî, eserlerinin büyük bir kısmını kendisi yazdığı için, *imlâ* ifadesi diğer ifadelerle nispeten daha seyrek kullanılmıştır⁷¹. Bu, Şâfiî'nin her kitabı için başvurduğu bir metottur⁷². Rebî, şahsi görüşünü söylediği yerlerde mutlaka bunu belirtmiştir⁷³. Rebî'in görüşünü belirttiği yerlerde

67 Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmiş-Şâfiî*, s. 221.

68 Tavîl, *el-Fihrist* (nâşirin önsözü), s. 5.

69 Bkz. *el-Ümm*, Dâru'ş-Şa'b, 1388/1968 (Bulak 1321/1904 baskısından ofsettir).

70 Bkz. *el-Ümm* (*er-Risâle*, thk. Abdulmuttalib), c. 1, s. 1-181, Dâru'l-Vefâ, Beyrut 1422/2001. Rif'at Fevzî Abdulmuttalib, *er-Risâle ve İhtilâfu'l-Hadis* dâhil Şâfiî'nin diğer kitaplarını *el-Ümm* kapsamında ele almış, bunun için de yazma nüshalarda ve Bulak baskısında bu eserlerin *el-Ümm*'le birlikte yer almasını delil olarak kullanmıştır (Abdulmuttalib, *el-Ümm* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 13, 18, 24). *el-Ümm*'ü tahkik eden bir başka isim olan Mahmûd Matrâcî de, Rif'at Fevzî Abdulmuttalib gibi eserin çerçevesini, usûl ve hilâf konularını işleyen diğer risâleleri kapsayacak şekilde belirlemiştir. Mahmûd Matrâcî, *Kitâbu't-tahâre, İstikbâlu'l-kible, Havf, İstiskâ* vb. anabaşlıklı konuların müstakil eserler olmadığını, *el-Ümm*'ün birer parçası olduklarını belirtmiştir. Ancak Matrâcî bununla yetinmemiş, *el-Ümm*'ün 7. cildinde yer alan *İbtâlu'l-İstihân, Kitâbu İhtilâfi Mâlik veş-Şâfiî, Kitâbu İhtilâfi'l-İrâkiyyen, İhtilâfuş-Şâfiî maa Muhammed b. el-Hasan, İhtilâfu Ali ve'bnî Mesûd* gibi risâlelerin *el-Ümm*'ün birer bâbı olduğunu ve müstakil eserler olmadığını iddia etmiştir. Görüldüğü gibi Matrâcî, bu eserlerin *el-Ümm*'den olduğunu, sadece Bulak baskısında yer almalarından esinlenerek iddia etmiştir. Ayrıca bu risâlelerin bir *bâb* olarak yer aldığını ifade etmiş, *kitâb* olarak ifade etmemiştir (Matrâcî, *el-Ümm* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 33). Hem Rif'at Fevzî Abdulmuttalib'in hem de Mahmûd Matrâcî'nin iddiaları, teknik bir analizden kaynaklanmamakta, sadece bu risâlelerin *el-Ümm*'le birlikte basılmalarından kaynaklanmaktadır. Her iki araştırmacı da, İmam Şâfiî'yi ve onun fikhî külliyyatını en iyi bilenlerden ve zaman bakımından ona en yakın olan *Menâkibuş-Şâfiî* yazarlarından biri olan Beyhakî'nin net ayırımını göz ardı etmektedirler. Eserinde bu konuya da yer veren Bilal Aybakan, şu açıklamalarda bulunmuştur: "Beyhakî'nin önce usûl nitelikli eserleri ardından da fûrû' çerçevesindeki kitapları (bölüm) sayması, teorik nitelikteki risâlelerin *el-Ümm*'den bağımsız eserler olduğu, onun kapsamına dâhil olmadığı izlenimini vermektedir. Günümüzde de *el-Ümm* adı anıldığında bu çerçeve anlaşılır. *el-Ümm*'ün matbu nüshalarına bu risâlelerin de derc edilmesi bu ayırımın organik mi teknik mi olduğu tereddüdüne yol açmıştır. Fakat baskın olan görüş, bunların ayrı eserler olduğu yönündedir. Bununla birlikte eserler arasında varolan organik bağlar tamamını bir bütün olarak dikkate almayı zorunlu kılmaktadır (Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 121)."

71 Bkz. *el-Ümm*, c. 7, s. 261, 280, 288, c. 8, s. 342.

72 Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmiş-Şâfiî*, s. 223-224.

73 Bkz. *el-Ümm*, c. 13, s. 9, 782, 787.

adını açıkça belirtmesi, rivayetlerine başka bir şeyi karıştırmaması hususuna ne derece önem verdiğini göstermektedir.

Ebû Tâlib el-Mekkî (386/996)'nin *Kûtu'l-Kulûb* adlı eserinde yer verdiği bir ifadenin⁷⁴, İmam Gazzâlî (505/1111) tarafından *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'de “*Vefâ ve İhlâs*” başlığı altında bir örnek olarak kullanılması⁷⁵ ve uzun bir zaman aralığından sonra Zeki Mübarek (1308-1371/1891-1925)'in bu düşüncüyü *İslâhu Eşneâ Hata' fi Târihi't-Teşrii'l-İslâmî: Kitâbu'l-Ümm lem Yuellifhu'ş-Şâfiî ve innemâ Ellefehu'l-Büveytî ve Tasarrafe fihî'r-Rebî' b. Süleymân*⁷⁶ adını verdiği bir kitapta işlemesi dışında, *el-Ümm*'ün İmam Şâfiî'ye aidiyeti konusunda bir tartışma yaşanmamıştır. Bu iddia, ilim dünyasında bir yankı uyandırmamış⁷⁷, İmam Şâfiî'yi ve onun eserlerini az ya da çok işleyen araştırmacılar bu zayıf yaklaşımı çürütmek için uzun uzadıya izahlarda bulunmak zorunda kalmışlardır⁷⁸.

Rıf'at Fevzi Abdulmuttalib, elimizde bulunan *el-Ümm* sistematığının İmam Şâfiî veya Rebî' b. Süleyman el-Murâdî tarafından gerçekleştirilmediğini, çok sonraları Şâfiî fıkıh âlimi Sirâcuddîn Ömer b. Reslân el-Bulkînî (805/1403)⁷⁹ tarafından gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür. Abdulmuttalib, *el-Ümm*'ün, *Muhtasaru'l-Büveytî*'nin ve *Muhtasaru'l-Müzenî*'nin temelde birbirlerinden farklı şekillerde sistematize edildiğini belirtmiştir. Bulkînî'nin, *Muhtasaru'l-Müzenî*'nin tertibini esas alarak *el-Ümm*'ü yeniden tertip ettiğini, dolayısıyla iki eserin sistematığı arasında benzerliklerin bulunduğunu vurgulamıştır⁸⁰. İbn Nedîm'in ve Beyhakî'nin, *el-Ümm*'ün içeriğini listelerken her bir ana başlığı müstakil bir kitapmış gibi vermeleri, bu düşünceye haklılık payı vermektedir.

74 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb* (thk. Abdulmun'im el-Hafinî), I-IV, Dâru'r-Reşâd, Kahire 1416/1996, c. 3, s. 458.

75 Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn* (Tahrîcu'l-İmâmi'l-Hâfız el-İrâkî, *el-İmlâ fi İşkâlâtî'l-İhyâ li'l-İmâmi'l-Gazzâlî, Ta'rifu'l-Ehyâ bi-Fedâilî'l-İhyâ li'ş-Şeyh el-Ayderûs* eserleriyle birlikte), Dâru'l-Hayr, Beyrut/Dımaşk 1417/1996, c. 2, s. 280.

76 Bkz. Mübarek, *İslâhu Eşneâ Hata' fi Târihi't-Teşrii'l-İslâmî*, el-Mektebetu'l-Asriyye (Brockelmann, Carl, GAL (Ar.): *Târihu'l-Edebi'l-Arabî* (Abdulhalîm en-Neccâr/es-Seyyid Yakûb Bekir/Ramazan Abduttevvâb), Dâru'l-Mearif, Kahire 1993, c. 3 (2. Kısım), s. 319); Sezgin, Fuad, GAS (Ar.), *Târihu't-Turâsi'l-Arabî* (trc. Mahmûd Fevzi Hicâzî), Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye, Riyâd 1403/1983, c. 1 (3. Bölüm), s. 184, 192.

77 Bu iddiadan etkilenen ender isimlerden biri Kâtib Çelebi'dir (bkz. *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1397).

78 Konunun detaylı izahı için bkz. Ebû Zehra, *İmam Şâfiî* (trc. Osman Keskiöğlü), s. 157-161; Şâkir, *er-Risâle* (nâşirin önsözü), s. 7-8; Abdusselam, *el-İmâmü'ş-Şâfiî fi Mezhebeyhi'l-Kadîm ve'l-Cedîd*, s. 721-727; Hassûn, *Mevsûatu'l-İmâmî'ş-Şâfiî el-Kitâbu'l-Ümm* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 88-92; Sakr, *Menâkibu'ş-Şâfiî* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 31-40; Abdulmuttalib, *el-Ümm* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 13-17; Matrâcî, *el-Ümm* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 34-37; Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmî'ş-Şâfiî*, s. 227-233; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 122-123.

79 Bulkînî'nin hayatı için bkz. İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi'ş-Şâfiyye*, c. 2, s. 275-280.

80 Rıf'at Fevzi Abdulmuttalib, İstanbul'da bulunan III. Ahmed ve Medine'de bulunan Mahmûdiye Kütüphanelerinde yer alan yazmaların orijinal tertibini, bunların yanında Bulkînî'nin tertibine göre basılan Bulak baskısını esas alarak *el-Ümm*'ü tahkik ettiğini belirtmiştir. Abdulmuttalib, Bulkînî'nin zannedildiği gibi *el-Ümm*'e eklemeye bulunmadığını, hazif de yapmadığını, sadece birbirleriyle irtibatlı ve mütenâcis konuları bir başlık altında cemettiğini, bu işlemi yaparken *Muhtasaru'l-Müzenî*'den yararlandığını, eserin tümünü değil sadece üçte birini tertip ettiğini, bunun da yaklaşık olarak *el-Muâmelât*'in sonuna denk geldiğini, geri kalan bölümlerin orijinal tertibe göre kaldığını vurgulamıştır. Rıf'at Fevzi Abdulmuttalib, devamla, Bulkînî'nin tertibinde çok az sayıda konunun yer almadığını belirtmiş ve bunları örneklemiştir. Bulkînî'nin, ayrıca *er-Risâle* ve *İhtilâfu'l-Hadis* gibi kitaplarda yer alan bazı konuları *el-Ümm*'ün ilgili başlığının altına eklediğini, Bulak baskısında bunların eserin kenarında basıldığını belirtmiştir (Abdulmuttalib, *el-Ümm* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 15, 21-24, 36).

İmam Şâfiî'nin fikhî birikiminin son halkası ve fıkıh ilminin güzel örneklerinden olan *el-Ümm* üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış⁸¹, özellikle son zamanlarda farklı araştırmacılar tarafından tahkik edilmiş ve defalarca basılmıştır⁸².

2. el-İmlâ/el-Emâlî

İmam Şâfiî'nin eserleri içinde öne çıkanlardan ve Şâfiî fürû-i fıkıh literatürünün kaynağını oluşturan dört ana damardan biri *el-İmlâ/el-Emâlî*'dir. *el-İmlâ/el-Emâlî*, Şâfiî'nin eserleri içinde sıklıkla anılmasına ve mezhebin fıkıh literatürünün iskeletini oluşturmasına rağmen, tabakât türü eserler hariç hakkında hemen hemen hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Modern çalışmalarda dahi eserin izini sürmek mümkün değildir. *el-İmlâ/el-Emâlî* hakkında ikna edici bilgileri ve değerlendirmeleri, Aybakan sunmaktadır.

İmam Şâfiî'nin Mekkeli öğrencisi ve onun mezhebine göre Mekke'de fetvâ veren Ebû'l-Velîd Mûsâ b. Ebî'l-Cârûd el-Mekki'nin, Şâfiî'den hadis ve *el-Emâlî* kitabını rivayet ettiği kaydedilmiştir⁸³. İbn Sübkî (771/1370) de Mûsâ b. Ebî'l-Cârûd'u *el-Emâlî* kitabını rivayet eden kişi olarak daha ilk cümlede tanıtmıştır⁸⁴. Ebû Hâmid el-İsferâyînî (406/1016)'nin Mısır'dan *Emâliyyu's-Şâfiî*'yi yüz dinara temin ettiği bildirilmiştir⁸⁵. Bu rivayetler ışığında, İmam Şâfiî'nin *el-Emâlî* adında bir eserinin olduğu aydınlığa kavuşmaktadır.

Beyhakî (458/1066), Mûsâ b. Ebî'l-Cârûd'un, *Muhtasaru'l-Büveytî*'ye benzeyen *Muhtasar* adında İmam Şâfiî'den rivayetlerden oluşan bir kitabının olduğunu rivayet eder⁸⁶.

Birinci gruptaki rivayetlerden hareketle, İmam Şâfiî'nin *Kitâbu Cimâi'l-İlm, Kitâbu't-Tahâre, Kitâbu's-Salât* ayarında *el-Emâlî* adında bir fürû-i fıkıh kitabının

81 *el-Ümm* üzerine yapılmış çalışmaların bir kısmı şu şekildedir: 1. Beyhakî, *Tahrîcu Ehâdîsi'l-Ümm* adında bir eser yazmış ve hala mahtuttur (Kandemir, Yaşar, *Beyhakî*, DİA, c. 6, s. 59). 2. Ahmed b. Ahmed el-Hüseynî (1332/1919), *el-Ümm*'ün ibadet bölümleri için *Mürşidu'l-Enâm li-Berri Ümmi'l-İmâm* adıyla bir şerh yazmıştır (Komisyon (Müessesetu Âli'l-Beyt), *el-Fehresu's-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabîyyi'l-İslâmiyyi'l-Mahtût, el-Fikh ve Usûluh*, I-XII, el-Mecmeu'l-Melikî li-Buhûsi'l-Hadâreti'l-İslâmiyye/Müessesetu Âli'l-Beyt li'l-Fikri'l-İslâmî, Ammân 1420/1999-1425/2004, c. 1, s. 694). 3. Ebû Bekr Ahmed b. Sehl, *el-Ümm*'ün mesâilî üzerine *el-Uyûn* adında bir eser yazmıştır (Abbâdî, *Kitâbu Tabakâti'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, s. 12). 4. Muhammed Zeynuddîn Said, Yâsir İbrahim Ahmed ve Muhammed Ahmed Hasan Mahmûd, Dâru'l-Ulûm Fakültesinde (Kahire) *Merviyâtü'l-İmâmi's-Şâfiî fi Kitâbi'l-Ümm* adıyla başlayan ve eserin hadis açısından kritiğini yaptıkları yüksek lisans tezleri hazırlamışlardır. 5. Abdulvahhâb Ahmed Halîl, *el-Kavâid ve'l-Davâbitü'l-Fikhiyye fi Kitâbi'l-Ümm* adıyla, İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi hazırlamıştır. 6. Ahmed el-Kubeyî, *Vaslu Murselâti'l-İmâmi's-Şâfiî fi Kitâbi'l-Ümm* adıyla, Bağdat Üniversitesi Ulûmu'l-İslâmiyye Fakültesi'nde doktora tezi hazırlamıştır (Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, 226-227).

82 *el-Ümm*'ün baskıları: 1. *el-Ümm* (nşr. Muhammed Zührî ne-Neccâr), I-VII, Bulak 1903; Dâru'l-Marife, I-VIII, 2. Baskı, Beyrut 1393/1973, 2. *Mevsûatu'l-İmâmi's-Şâfiî el-Kitâbu'l-Ümm* (thk. Ahmed Bedruddîn Hassûn), Dâru Kuteybe, I-XV, Beyrut 1996, 3. *Kitâbu'l-Ümm: Mevsûatu'l-İmâmi's-Şâfiî* (thk. Ali Muhammed Muavviz/Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2001, 4. *el-Ümm* (thk. Rif'at Fevzi Abdulmuttalib), Dâru'l-Vefâ, Mansûra 2001; 5. *el-Ümm* (thk. Mahmûd Matrâcî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IX, Beyrut 2002.

83 Şirâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 99; Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Luğât el-Esmâ*, s. 602; İbn Kesîr, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, c. 1, s. 159; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, 38.

84 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 161.

85 Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Luğât el-Esmâ*, s. 706; İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 4, s. 64.

86 Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfiî*, s. 257.

var olduğu, bunun müstakil bir eser olduğu ve *el-Ümm* kapsamında da yer almadığı sonucuna varılabilmektedir. Bu rivayetlerde *el-İmlâ* isminin yer almaması, *el-Emâlî* isminin geçmesi dikkat çekmektedir. Beyhakî'nin rivayetine göreyse; bu eserin, *Muhtasaru'l-Büveytî* ve *Muhtasaru'l-Müzenî* gibi, öğrencilerinin hocalarından rivayet ettiği ve zaman zaman görüşlerini eklediği bir eser özelliğinde olma ihtimali doğmaktadır. Bu sadece bir ihtimali geçmemekteyse de; *Muhtasaru'l-Büveytî* ve *Muhtasaru'l-Müzenî*'nin gerçekte Şâfiî'nin eserleri olmamasına rağmen ona nisbet edilmeleri, *el-İmlâ/el-Emâlî* için de bu ihtimalin varlığını mümkün kılmaktadır.

İmam Şâfiî'nin öğrencilerine yazdırdığı (*imlâ*) bölümlere⁸⁷ *el-İmlâ/el-Emâlî* adının verildiği ihtimalinin yüksek olduğu yaklaşımı⁸⁸, bir ihtimali ifade etmekten öteye geçmemektedir. *İmlânın* bir eser adı olmaktan çok, Şâfiî'nin eserlerini yazma yöntemi olduğu ve öğrencilerine yazdırmasına bu adın verildiği kanaatini taşımaktayız. Aynı şekilde Katib Çelebi'nin Şâfiî fıkıh literatüründe *imlâ/emâlî* kavramının *ta'lik* kavramıyla müteradif olduğunu bildirmesinden⁸⁹ yola çıkarak, İmam Şâfiî'nin bu eserinin, onun öğrencilerinin ders notlarını kitaplaştırmasından müteşekkil olabileceği sonucuna ulaşmak⁹⁰ da sadece bir ihtimal olarak kalmaktadır.

Ebü Hâmid⁹¹, *el-Emâlî*'yi, İmam Şâfiî'nin Mısır'da kaleme aldığını ve bunun *el-İmlâ*'dan farklı olduğunu söylemiştir⁹². *el-Ümm*'ün Muhammed Zührî en-Neccâr neşriyle verilen Dâru'l-Ma'rifeye baskısında İmam Şâfiî'nin eserleri; *el-Ümm*, *el-İmlâu's-Sağîr*, *el-Emâliyyu'l-Kübrâ*, *Muhtasaru'l-Müzenî* ve *Muhtasaru'l-Büveytî* şeklinde verilmiştir⁹³. Bu bilginin kaynağını bilmediğimiz için bunu yorumlamak ve bundan hareketle bir sonuca ulaşmaya çalışmak sağlıklı olmayabilir. Ama özellikle Ebü Hâmid el-İsferâyîni (406/1016)'nin ifadelerinden, *el-Emâlî*'nin *el-İmlâ*'dan farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Hülasâ-i kelâm; *el-Emâlî* ve *el-İmlâ*'nın birbirlerinden farklı iki eser olduğu, bunların fûrû-i fıkıh alanında kaleme alındığı, Şâfiî fûrû-i fıkıh literatürünün

87 Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfiî*, c. 1, s. 254.

88 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 124.

89 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 1, s. 161.

90 Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 125.

91 Kürdî, *Ebü Hâmid* ismini vermekle yetinmiş, dolayısıyla bundan kimi kastettiği kapalı kalmıştır. Çünkü Şâfiî fıkıh literatüründe *Ebü Hâmid* ile el-Kâdi Ahmed b. Bişr b. Âmir el-Merverrûzî (362/972) ve İbn Ebî Tâhir Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-İsferâyîni (406/1016) kastedilir. Şâfiî fıkıh literatüründe *Ebü Hâmid* mutlak olarak kullanılmaz, el-Merverrûzî için *el-Kâdi (Ebü Hâmid)*, el-İsferâyîni için de *eş-Şeyh (Ebü Hâmid)* nitelermeleri mutlaka eklenir (Nevevî, *el-Mecmû'*, c. 1, s. 113; *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât el-Esmâ*, s. 707). Kürdî'nin, yalnız *Ebü Hâmid* ifadesinden el-İsferâyîni'yi kastettiği anlaşılmaktadır. Çünkü Şâfiî mezhebinde, Ebü Hâmid el-İsferâyîni (406/1016)'nin istisnâî bir pozisyonu vardır. Ayrıca *el-Emâlî*'nin *el-İmlâ*'dan farklı olduğuna hükmedebilmek için buna mutlaka muttali olmak gerekir ve el-İsferâyîni'nin *Emâliyyu's-Şâfiî*'yi satın aldığı zaten belirtmiştir. Şâfiî fıkıh literatüründe, *Ebü Hâmid*'in mutlak olarak kullanılmayacağı prensibi bulunmasına karşın, zaman zaman el-İsferâyîni için bu ifadeye yer verilmiştir (Hatib el-Bağdâdî ve Hanefî fıkıh âlimi el-Kudûrî'nin yalnız *Ebü Hâmid* ifadesi için bkz. *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât el-Esmâ*, s. 705).

92 Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 242. Bununla beraber *el-İmlâ*'nın *cedid* grubunda yer aldığı da belirtilmiştir (Kürdî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye*, s. 243).

93 Bkz. *el-Ümm* (nşr. en-Neccâr), Dâru'l-Marife, II. Baskı, Beyrut 1393/1973. Eserin girişinde verilen bu bilgilerin Muhammed Zührî en-Neccâr'a ait olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü bu bilgiler Bulak baskısında yer almamaktadır ve tarih ile tabakât kitaplarından derlenmiştir. *Kitâbu't-Tahâre*'ye başlamadan önce *Mukaddime* adı altında, sayfalar harfle numaralandırılarak bu bilgiler sunulmuştur (*el-Ümm* (nşr. en-Neccâr), c. 1, s. ط —1).

temel taşları arasında yer aldıkları, içindeki bilgilerin Şâfiî'nin ve öğrencilerinin eserlerinde serpiştirilmiş halde bulunabileceği ya da rivayetler şeklinde aktarılmış olabileceği, günümüze ulaşmadıkları için haklarında net bir bilgiye sahip olma imkânının bulunmadığı kanaati ağır basmaktadır.

3. Diğer Eserleri

a. Irak Eserleri

İmam Şâfiî'nin *el-mezhebu'l-kadîm* görüşlerini yansıtan Irak evresi eserleri (*el-İrâkiyye*), 195-199/811-815 yılları arasında kaleme alınan *er-Risâletu'l-İrâkiyye* (*el-Kadîme*), *el-Hucce*, *el-Mebsût* ve *es-Sunen*'dir⁹⁴.

b. Mısır Eserleri

İmam Şâfiî'nin fikhî birikiminin nihaî ifadesi olan *el-mezhebu'l-cedîd* görüşlerini yansıtan Mısır evresi (199/204-815/819) ürünü bu eserler, *el-kutubu'l-cedîde* olarak anıldıkları gibi *el-kutubu'l-mısıriyye* olarak da anılmışlardır⁹⁵. Mısır evresi eserlerinin büyük bir kısmı, Irak evresi eserlerinin ayıklama-ekleme-çıkarma-düzeltilme işlemlerinden geçmiş ve gelişmiş halini oluşturduğu gibi bir kısmı da ilk telifi oluşturmaktadır⁹⁶. Bu eserlerin kahir ekseriyeti günümüze ulaştığı için bunları birkaç başlık altında ele almak gerekmektedir:

(1) Usûl Eserleri

İmam Şâfiî, fıkıh usûlü alanında ilk kaleme alınan eser olan *er-Risâle*⁹⁷yle bu ilmin mimarı olarak İslâm ilimler tarihine geçmiştir. İmanın her ne kadar sade-

94 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 353; Ebû Zehra, *İmam Şâfiî* (trc. Osman Keskiöğlü), s. 151-152; Hassûn, *Mevsûatu'l-İmâmiş-Şâfiî el-Kitâbu'l-Ümm* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 87. İmam Şâfiî'nin Iraklı öğrencileri Ahmed b. Hanbel (241/855), el-Kerâbîsi (248/862) ve Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Yahyâ b. Abdilazîz el-Bağdâdî eş-Şâfiî (230/844)'nin, hocalarından rivayet ettikleri ancak günümüze ulaşmayan eserlerinin bulunduğu kaydedilmiştir. Ebû Sevr (240/854)'in de Şâfiî'den rivayet ettiği ve bazı eklemelerde bulunduğu rivayetlerin var olduğu belirtilmiştir (Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 256-257).

95 Ebû Zehra, *İmam Şâfiî* (trc. Osman Keskiöğlü), s. 151-152; Hassûn, *Mevsûatu'l-İmâmiş-Şâfiî el-Kitâbu'l-Ümm* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 87-88.

96 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 255-256, 263; Ebû Zehra, *İmam Şâfiî* (trc. Osman Keskiöğlü), s. 152-154; Hassûn, *Mevsûatu'l-İmâmiş-Şâfiî el-Kitâbu'l-Ümm* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 80-81. el-Humeydî (219/834), Yûnus b. Abdilâlâ es-Sadeî (264/878), Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem (268/882) ve diğer Mısırlı öğrencilerinin, birinin diğerinden ayrı olarak belirli konularda rivayet ettiği eserlerin bulunduğu belirtilmiştir (Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 257).

97 *er-Risâle*'nin Ahmed Muhammed Şâkir tarafından geniş açıklamalar, yararlı notlar, numaralandırılmış paragraflar ve kapsamlı fihrist eşliğinde yapılan tahkikli neşri, en fazla istifade edilenini oluşturmaktadır (*er-Risâle* (thk. Şâkir), Dâru't-Turâs, Kâhire 1426/2005). Ahmed Muhammed Şâkir dışında, Abdulfettâh b. Zâfir Kebbâre (*Kitâbu'r-Risâle* (thk. Kebbâre), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1419/1999) ve Abdullatif el-Humeym/Mâhir Yâsin el-Fehl (*er-Risâle* (thk. el-Humeym/el-Fehl), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1326/2005), eseri müstakil olarak tahkik etmişlerdir. Rif'at Fevzi Abdullmuttalib ise, *el-Ümm* eşliğinde (*el-Ümm* (thk. Abdullmuttalib), c. 1, Dâru'l-Vefâ, Beyrut 1422/2001) tekrar tahkik etmiştir. *er-Risâle*, Majid Khadduri tarafından *Islamic Jurisprudence: Şâfiî's Risâle* (The Johns Hopkins Pres, Baltimore 1961; The Islamic Texts Society, Cambridge 1987) adıyla İngilizceye, Ubeydullah Dalar (Nur Yayınları, Ankara t.y.) ve Abdulkadir Şener/Ibrahim Çalışkan (TDV, Ankara 1996) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. *er-Risâle* hakkında bkz. Lowry, *The Legal Theoretical Content of the Risâle of Muhammed b. Idris al-Shâfiî*; Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmiş-Şâfiî*, s. 240-246; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 125-132; Bedir, Murteza, *er-Risâle*, DİA, c. 35, s. 117-119.

ce *er-Risâle*'si fıkıh usûlü eseri olarak kabul görmüşse de; *Kitâbu İbtâlî'l-İstihsân*, *Kitâbu Cimâi'l-İlm*, *Kitâbu Beyâni Ferâizillah*, *Kitâbu Sifati Nehyi'n-Nebiy*⁹⁸ ve *Kitâbu İhtilâfi'l-Hadîs*⁹⁹ gibi eserleri de usûl eseri özelliklerine sahiptirler.

(2) Mukayeseli Hukuk Eserleri

İmam Şâfiî, günümüz hukuk mantığında mukayeseli (karşılaştırmalı) hukuk çerçevesinde mütalaa edilebilecek hilâf ilmi alanında, *Kitâbu İhtilâfi Ebî Hanîfe ve'bni Ebî Leylâ*, *Kitâbu İhtilâfi Ali ve Abdillâh b. Mesûd*, *Kitâbu İhtilâfi Mâlik ve Şâfiî*, *Kitâbu'r-Redd alâ Muhammed b. el-Hasan*, *Kitâbu Siyeri'l-Evzâi* adlı eserleri kaleme almıştır¹⁰⁰. Şâfiî, bu eserlerde, fakihlerin görüşlerini ve delillerini gözler önüne sermiş, bunları tartışmış, kendi görüşünü belirtmiş ve delilleriyle iddiasını ispatlamaya çalışmıştır¹⁰¹.

(3) İmam Şâfiî'ye Nisbet Edilen Eserler

İmam Şâfiî'ye nisbet edilen fakat ona aidiyeti tartışmalı ve zayıf olan bir takım eserler bulunmaktadır. Bunları kısaca şu şekilde sıralayabiliriz: *el-Fıkhu'l-Ekber*¹⁰², *el-Akîdetu'l-Muhtasara (el-Akîde/İ'tikâduş-Şâfiî)*¹⁰³, *et-Temhîd fî Usûli't-Tevhîd (Usûlu'd-Dîn ve Mesâlihu's-Sünne)*¹⁰⁴, *Edebu'l-Kâdî*¹⁰⁵, *Kitabus-Sebk ve'r-Remy*¹⁰⁶. Bu eserler dışında şiir, kıyafet ilmi, faydalı bilgiler, hikâyeler ve haberler, dua ve münacât gibi bir takım rivayet ve eserler de ona nisbet edilmiştir¹⁰⁷.

(4) İmam Şâfiî'nin Eserlerinden Yapılan Derlemeler

İmam Şâfiî'nin eserlerinde istidlalde bulunduğu ayet-i kerimelerin, hadis-i şeriflerin ve âsârın (sahâbe ve tâbiün görüşleri) derlenmesinden bir takım eserler vücuda gelmiştir. Şâfiî'ye minnettar olmadığı ve aksine Şâfiî'nin kendisine minnettar olduğu düşüncesine mazhar olan Beyhakî (458/1066), Şâfiî'nin kullandığı ayet-hadis-âsâr malzemesini *Muhtasaru'l-Müzeni*'nin tertibini esas alarak *Marifetu's-Sunen ve'l-Âsâr*'ı telif etmiştir¹⁰⁸. İmam Şâfiî'nin, yoğunlukla ahkâm ayetlerinin yer

98 Şâfiî, *Mevsûatu'l-İmâmi*'ş-Şâfiî *el-Kitâbu'l-Ümm*, c. 15, s. 6-76, 79-93, 97-103, 107-138.

99 Bkz. Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadîs* (thk. Muhammed Ahmed Abdülaziz), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

100 Şâfiî, *Mevsûatu'l-İmâmi*'ş-Şâfiî *el-Kitâbu'l-Ümm*, c. 14, s. 7-237, 239-339, 339-614, c. 15, s. 139-233, 237-351.

101 Bu eserler hakkında bilgi ve bunların içerikleri için bkz: Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmi*'ş-Şâfiî, s. 233-239; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 132-136, 140-144.

102 Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, c. 3, s. 321.

103 Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, c. 3, s. 321; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, c. 1, s. 189. Ayrıca İmam Şâfiî'nin akîde anlayışı için bkz. Akil, Muhammed b. Abdulvahhâb, *Menhecû'l-İmâmi*'ş-Şâfiî *fî İsbâtî'l-Akîde*, I-II, Edvâu's-Selef, Riyâd 1419/1998.

104 Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, c. 3, s. 321; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, c. 1, s. 189.

105 Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, c. 3, s. 321. Muhtemelen bu eser, İbn Nedîm (380/990)'in ve Beyhakî (458/1066)'nin, Şâfiî'nin eserlerini sıralarken yer verdiği ve *el-Ümm*'ün içinde yer alan *kitâb* ana başlıklı konudur, müstakil bir eser değildir (*el-Fihrist*, s. 354; *Menâkibu*'ş-Şâfiî, c. 1, s. 253).

106 Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, c. 3, s. 322; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, c. 1, s. 189. Bu eserin de müstakil bir eser olmadığı, *el-Ümm*'ün bölümlerinden biri olduğu kuvvetle muhtemeldir (*el-Fihrist*, s. 353; *Menâkibu*'ş-Şâfiî, c. 1, s. 253).

107 Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, c. 3, s. 321-322; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, c. 1, s. 190-191.

108 el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *Marifetu's-Sunen ve'l-Âsâr* (thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acı), I-XV, Dâru

aldığı, konulu tefsir çerçevesinde ele alınabilecek bir eserin bulunduğu rivayet edilmiş¹⁰⁹ ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. Fakat bu eser, elimizde bulunan *Ahkâmu'l-Kur'ân* adındaki eserden farklı olup bunu Beyhakî, Şâfiî'nin eserlerinde istidlalde bulunduğu ayet-i kerimleri derleyerek oluşturmuştur¹¹⁰. Muhaddis ve fakih Ebû Cafer et-Tahâvî (321/933), İmam Şâfiî'nin rivayet ettiği hadis-âsâr malzemesini konularına göre tertip ederek *Sunenuş-Şâfiî* olarak bilinen *es-Sunenu'l-Me'sûre*'yi telif etmiştir¹¹¹. Muhaddis Ebû'l-Abbâs el-Asamm (346/957), Rebî' el-Murâdî (270/884)'nin İmam Şâfiî'den rivayet ettiği hadis-i şerifleri ve âsârı alarak *Müsnedu'l-İmâmiş-Şâfiî*'yi telif etmiştir¹¹².

B. ÖĞRENCİLERİNİN ESERLERİ

İmam Şâfiî'nin öğrencileri, hocalarının irtihalinden sonra onun fıkıh düşüncesini rivayet, ders ve eser yoluyla aktarmaya çalışmışlardır. Büveytî (231/846), Müzenî (264/878) ve Rebî' b. Süleymân el-Murâdî (270/884) gibi en önemli üç öğrenci dışında şu öğrenciler de Şâfiî'nin çeşitli konulara ilişkin görüşlerini rivayet etmişlerdir: Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (219/834), Ebû Ali Abdulazîz b. İmrân b. Eyyub b. Miklâs el-Huzâî el-Mısrî (234/848), el-Hâris b. Süreyc en-Nakkâl (236/850), Ebû Sevr İbrahim b. Hâlid el-Kelbî (240/854), Ahmed b. Hanbel (241/855), Rebî' b. Süleyman el-Cizî (256/869), Yûnus b. Abdilâlâ es-Sadeî (264/878), Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem (268/882), Bahr b. Nasr el-Havlânî (267/880), Ebû'l-Velîd Mûsâ b. Ebî'l-Cârûd el-Mekkî, el-Hüseyn el-Kallâs¹¹³.

İmam Şâfiî'nin öğrencilerinin bir kısmı, onun fıkıh birikimini ve fetvâlarını muhtasar eserler şeklinde kaleme almışlardır. Büveytî, Müzenî ve Mûsâ b. Ebî'l-Cârûd, *muhtasar* türü eserler telif ederek İslâm ilimler tarihinde bir ilki yaşamışlardır¹¹⁴. Muhtasar türü bu eserlerde, öğrencileri, hocalarının ifadelerinde tasarrufta bulunma, eklemelerde bulunma hatta zaman zaman muhâlefet etme yoluyla kendi ilmi kişiliklerini yansıtmışlardır. Örneğin Nâsır Muhyiddîn Nâcî, "*el-İmâmu'l-Müzenî ve Muhâlefetuhu li'l-İmâmiş-Şâfiî fi Kitâbihi'l-Muhtasar*"¹¹⁵

Kuteybe/Dâru'l-Va'y, Kahire 1412/1991, (nâşirin önsözü), c. 1, s. 38, 40, 43-44.

109 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 244; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 353.

110 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 2, s. 368.

111 Kal'acî, *es-Sunenu'l-Me'sûre* (nâşirin önsözü), s. 29/*Marifetu's-Sunen ve'l-Âsâr* (nâşirin önsözü), c. 1, s. 26.

112 Beyhakî, *Beyânu Hatai men Ahtaa alâş-Şâfiî*, s. 95; el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer, *Tâcîlu'l-Menfaa bi-Zevâidi Ricâlil-Eimmeti'l-Erbaa* (thk. Ekremullah İmdâd el-Hakk), I-II, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1416/1996, c. 1, s. 238-239; eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *Müsnedu'l-İmâmiş-Şâfiî* (trt. Muhammed Âbid es-Sindî, tkm. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1997, Kevserî (tkd), s. 7-10; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, c. 1, s. 187. *Müsnedu'l-İmâmiş-Şâfiî*'nin, es-Sindî'nin tertibi esas alınmaksızın farklı neşirleri yapılmıştır. Bunların bir kısmı şöyledir: 1. el-Matbûâtü'l-İlmiyye, y.y., 1327/1909, 2. thk. Saîd Muhammed el-Lehâm/Hayâ Şihâ el-Edkâ, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1996, 3. thk. Eyyüb Ebû Haşrif, tkm. Abdulkadir el-Arnâût, Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, Dımaşk 1423/2002.

113 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 256-259.

114 Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, c. 1, s. 256-257.

115 Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, 1409/1988 tarihinde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

adlı yüksek lisans tezinde, Müzenî (264/878)'nin 69 konuda hocasına muhalefet ettiğini belirtmiştir¹¹⁶.

1. Muhtasar'ı-Büveytî

İmam Şâfiî'nin en gözde öğrencisi, ilminin mirasçısı, fıkıhının taşıyıcısı, mezhebinin yayıcısı, pek çok fakîhin hocası, âbit, zâhit ve müttaki Ebû Yakûb Yûsuf b. Yahyâ el-Büveytî (231/846), hocasının ifadelerini (*kelâm*) özetleyerek meşhur *el-Muhtasar*'ını telif etmiştir¹¹⁷.

İbn Nedîm (380/990), Büveytî'nin biyografisini sunarken onun pek çok eserinin olduğunu söyler ve *Kitâbu Muhtasari'l-Kebîr*, *Kitâbu Muhtasari's-Sağîr* ve *Kitâbu'l-Ferâiz*'i kaydeder¹¹⁸. İbn Nedîm'in bu bilgisinden Büveytî'nin, İmam Şâfiî'nin fikhî müktesebâtını iki ayrı eserde ihtisâr ettiği anlaşılmaktadır. Eğer Müzenî'nin yaptığı ameliyenin benzerinin daha önce el-Büveytî tarafından yapıldığını varsayarsak, Büveytî'nin hocasının fıkıhını önce *el-Muhtasaru'l-Kebîr*'de özetlediği sonra da bunu *el-Muhtasaru's-Sağîr*'de özetlediği sonucuna ulaşılır.

İsnevî (772/1370)'nin kaydettiğine göre; Büveytî, meşhur *el-Muhtasar*'ını yazınca, Rebî b. Süleyman el-Murâdî'nin de bulunduğu bir ortamda Şâfiî'ye okuyarak sunmuştur¹¹⁹. *Muhtasaru'l-Büveytî* hakkında yeterli bilgi bulunmadığı için eserin yazılış tarihi bilinmemekte, ancak bu nota göre eser İmam Şâfiî daha hayat-tayken yazılmıştır¹²⁰.

Ebû Âsım, çok güzel olduğunu belirttiği *el-Muhtasar*'ın, *el-Mebsût*'un bâb tertibi esas alınarak yazıldığını söylemiştir¹²¹. Büveytî, İmam Şâfiî'nin görüşlerini düzenli halde sunduğu eserinde kendi görüşünü de belirtmiş, zaman zaman Rebî b. Süleymân el-Murâdî'nin görüşlerine de yer vermiştir¹²².

İbn Sübkî (771/1370) *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*'da, Nevevî (676/1277) ve Takiyuddîn es-Sübkî (756/1355)'nin *Muhtasaru'l-Büveytî*'de dikkat çeken yaklaşımlarının olduğunu belirttikleri örnekleri vermiş ve sona da kendisinin dikkatini çeken benzer örnekleri eklemiştir¹²³.

*Muhtasar*ların, gerçekte İmam Şâfiî'nin öğrencilerinin mahsulü olduğunu ama Şâfiî fıkıh literatüründe öğrencilerine değil bizzat kendisine nisbet edildiğini belirtmiştik. Şâfiî fıkıh terminolojisinde *nas* kavramının, İmam Şâfiî'nin net ifadeleri için kullanılmasına rağmen, *Muhtasaru'l-Büveytî*'deki ifadeler için de kullanıl-

116 Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, s. 207.

117 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 163.

118 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 356.

119 İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, c. 1, s. 23.

120 Aybakan, Büveytî'nin *el-Muhtasar*'ı, İmam Şâfiî'nin vefatından sonra kaleme aldığını söylemiş, ancak buna bir kaynak göstermediği için bu tespitin izaha muhtaç olduğunu belirtmek gerekir (Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 161).

121 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 163.

122 Özel, Ahmet, *Büveytî*, DİA, c. 6, s. 500.

123 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 166-169.

ması, bu eserin Şâfiî'ye nisbetinin bir başka ifadesi olarak anlaşılabilir. Zira Şâfiî fîrû-i fîkîh eserlerinde, hem *el-Ümm* hem de *Muhtasaru'l-Büveytî* ifadeleri için *nass* kavramının kullanımına yer verilmiştir¹²⁴. Muhtemelen Şâfiî fîkîh âlimleri, eserlerini hocalarının görüşlerinden derledikleri ve kendi görüşlerini özellikle isimlerini belirterek verdikleri için, bu ilk öğrencilerin eserlerini artık Şâfiî'ye nisbet etmişlerdir. Her halükarda bu ifade biçimi ve yaklaşımı, *muhtasar*ların öğrencilerine ait olduğu gerçeğine bir hâle getirmez.

Günümüze ulaşan *Muhtasaru'l-Büveytî*, henüz basılmamış ve yazma olarak durmaktadır¹²⁵.

2. Muhtasaru'l-Müzenî

Şâfiî tabakatında; mezhebin dolunayı ve büyük destekçisi, münazaracı, tartışmaların galip ismi, şeytanı yenebilecek güçte cedelci, zahit, muttaki, ilim dağı, müctehid, müdakkik ve büyük imam şeklinde tavsif edilen Ebû İbrahim İsmail b. Yahya b. Amr b. İshâk el-Müzenî (264/878)'nin *el-Muhtasaru*'ı, Şâfiî fîkîh edebiyatının dört ana kaynağının son halkasını oluşturmaktadır. Şâfiî fîrû' fîkîhinde *el-Muhtasaru* mutlak ifadeyle Müzenî'nin bu kitabı kastedilmekte, fakat bununla beraber eser daha çok *Muhtasaru'l-Müzenî* olarak bilinmektedir. Müzenî'nin *el-Câmiu'l-Kebîr*, *el-Câmiu's-Sağîr*, *el-Muhtasaru'l-Kebîr*, *el-Muhtasaru's-Sağîr*, *el-Mensûr*, *el-Mesâilu'l-Mu'tebere*, *et-Terğîb fî'l-İlm*, *Kitâbu'l-Vesâik*, *Kitâbu'l-Akârîb* ve *Kitâbu Nihâyeti'l-İhtisâr* adlarında oldukça çok sayıda ve çok yönlü eserleri bulunmakta¹²⁶, ama *el-Muhtasaru*¹²⁷ bunların en önemlisini oluşturmaktadır.

Kâdi Hüseyin (462/1070), Müzenî'nin *el-Muhtasaru*'ı hazırlamadan önce Şâfiî'nin fîkîhî birikiminden hareketle *el-Câmiu'l-Kebîr* adıyla bir kitap kaleme aldığını, bu eseri hacimli bulduğu için kısaltarak *el-Muhtasaru*'ı oluşturduğunu ve bunu da hacimli bulduğundan daha az mesele içeren bir kitap yazdığını aktarmıştır¹²⁸. Beyhakî, Müzenî'nin İmam Şâfiî'nin eserlerinden yola çıkarak *el-Muhtasaru'l-*

124 Bu örnek kullanım için bkz. İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 167.

125 Şâfiî mezhebinin teşekkülü konulu doktora tezi hazırlamış olan Ahmed El Shamsy (*From Tradition to Law: The Origins and Early Development of The Shafi'i School of Law in Ninth-Century Egypt*, Harvard University, Cambridge 2009), *Muhtasaru'l-Büveytî*'nin tenkitli neşrini hazırlamıştır (Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fîkîh Düşüncesinin Mezheplleşmesi*, s. 161). *Muhtasaru'l-Büveytî*'nin yazma nüshaları için bkz. Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, c. 1, s. 192.

126 Küçük farklılıklarla bkz. İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 356; Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfiî*, c. 2, s. 344; Şîrâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 97; İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, c. 1, s. 28; İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 94; İbnu'l-Mulakkîn, *el-Akâdu'l-Muzehb fî Tabakâti Hamleti'l-Mezhebe*, s. 19. İsnevî (772/1370), *el-Mesbûr* adında bir eserin de adını vermiştir. Ayrıca Nevevî ve İsnevî, Ebû Ali el-Hasan b. Abdullah b. Yahyâ el-Bendenîcî (425/1034)'nin, *el-Câmi'* adındaki *et-Ta'lik*'inin *Bâbu's-Salâ bi'n-Necâse* bölümünden, Müzenî'nin İmam Şâfiî'nin mezhebine göre değil kendi mezhebine göre bir eser telif ettiğini nakletmişlerdir (Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lugât el-Esmâ*, s. 741; İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, c. 1, s. 28). Şâfiî mezhebindeki konumu çokça tartışılan Müzenî'nin, müstakil bir mezheb imamı olarak anlaşılmasının önüne geçmek için, buradaki *mezheb* ifadesinin görüüş anlamında olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

127 *Muhtasaru'l-Müzenî*, tabakat eserlerinde farklı isimlerle zikredilmiştir. İbn Nedîm (380/990) *Kitâbu Muhtasari's-Sağîr*, Beyhakî (458/1066) *el-Muhtasaru's-Sağîr*, Şîrâzî (476/1083) *Muhtasaru'l-Muhtasaru*, İbn Sübkî (771/1369) ve İsnevî (772/1370) *el-Muhtasaru* şeklinde bir kullanım yoluna gitmişlerdir. Şâfiî fîrû-i fîkîh eserlerindeki kullanım ve eserin basıldığı isim olmasından dolayı, çalışmamızda *Muhtasaru'l-Müzenî* ismini kullanmayı tercih ettik.

128 el-Merverrûzî, el-Kâdi Ebû Ali el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed, *et-Ta'lika* (thk. Ali Muhammed Muavvad, Âdil Ahmed Abdulmevcûd), I-II, Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, Mekke t.y., c. 1, s. 110-111.

Kebîr'i, sonra da İslâm dünyasında elden ele dolaşan *el-Muhtasaru's-Sağîr*'i tasnif ettiğini kaydetmiştir¹²⁹. Yine Beyhakî, Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı yirmi yılda telif ettiğini, bu süre zarfında üç, bir rivayette sekiz defa tashih ettiğini, eserini yazmaya başlamadan üç gün önce oruç tutmaya başladığını ve özellikle eserinin telifi için şükür namazı kıldığını belirtmiştir¹³⁰. Ayrıca Müzenî'nin, eserinde bitirdiği her bir konu için iki rekât şükür namaz kıldığı kaydedilmiştir¹³¹. Eserleri hakkında yapılan değerlendirmelerden Müzenî'nin, İmam Şâfiî'nin fikhî müktesebatını öncelikle hacimli eserler (*el-Câmiu'l-Kebîr/el-Câmiu's-Sağîr*)de derlediği, sonra da bu eserleri ihtisar (*el-Muhtasaru'l-Kebîr*) ettiği ve en nihayetinde bütün bunların özü olacak şekilde *el-Muhtasar (u's-Sağîr)*'ı oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Müzenî *el-Muhtasar*'da, İmam Şâfiî'nin görüşlerini özlü ifadelerle ihtisar etmiş, zaman zaman hocasının usûlüne göre yaptığı tahrîrleri eserine eklemiş, bazen hocasının görüşlerini değerlendirdikten sonra onun farklı görüşleri arasında tercihler yapmış, bazı yerlerde de kendi görüşünü belirtmiştir¹³².

Muhtasaru'l-Müzenî, düzenli ve orijinal bir sistematığe sahip olduğu için, kendisinden sonra kaleme alınan eserler için örnek bir metin olmuştur¹³³. Müzenî'nin, elde ettiği eserlerden yararlanarak¹³⁴ ve İmam Şâfiî'nin tertibini de göz önünde bulundurarak eserinin konu sistematığını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Beyhakî, Müzenî'nin İmam Şâfiî'nin güzel tertibini terk ettiğini belirtmekle beraber, İslâm tarihinde yazılan eserler içinde *el-Muhtasar*'dan daha verimli bir kitap bilmediğini kaydetmiştir¹³⁵.

Müzenî'nin, bir mezhep müntesibi olarak müstakil bir müctehid gibi hareket etmesi nedeniyle mezheple bağlantısı sorgulanmıştır¹³⁶. Müzenî'nin Şâfiî mezhebindeki konumunun tartışıldığı kadar bir başka âlimin mezhepteki konumu tartışılmamıştır. İbn Süreyc (306/918) *et-Takrîb Beyne'l-Müzenî ve's-Şâfiî* ve onun öğrencisi Ebû İshâk el-Mervezî (340/951) *et-Tavassut Beyne's-Şâfiî ve'l-Müzenî* adlı eserlerde, Müzenî'nin *el-Muhtasar*'daki Şâfiî'ye aykırı olan görüşlerinin bir kısmını desteklemiş, bir kısmına da karşı çıkmışlardır¹³⁷.

129 Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfiî*, c. 2, s. 344; *Beyânu Hatai men Ahtaa alâ's-Şâfiî*, s. 95.

130 Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfiî*, c. 2, s. 349.

131 İbnu'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zehab fi Ahbâri men Zehab*, I-VIII, Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, Beyrut t.y., c. 2, s. 148.

132 Özen, Şükrü, *Müzenî*, DİA, c. 32, s. 248.

133 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1635.

134 Tahâvî (321/933)'ye, neden dayısı Müzenî'nin mezhebini bırakıp Hanefî olduğu sorulduğunda, onun, Müzenî'nin sürekli Ebû Hanîfî'nin eserlerini incelediğini, kendisinin de bunun üzerine bu mezhepe geçtiğini söyleyerek cevap verdiği aktarılır (el-Halîlî, Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdillâh b. Ahmed b. el-Halîl el-Kazvîni, *el-İrşâd fi Marîfeti Ulemâ'l-Hadîs* (thk. Muhammed Said b. Ömer İdrîs), I-III, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd 1409/1989, c. 1, s. 431). Bu rivayetten, Müzenî'nin diğer mezheplerin telifatından azami derecede yararlandığı anlaşılmaktadır.

135 Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfiî*, c. 2, s. 348. Fırû-i fıkıh ilminde konu sistematığının işleniş hakkında detaylı bilgi için bkz. Aybakan, Bilal, *Fırû-i Fıkıh Sistematiği Üzerine*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 31 (2006/2), İstanbul 2007, s. 5-32.

136 ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh eş-Şâfiî, *el-Bahrü'l-Muhîd fi Usûlü'l-Fıkıh* (thk. Abdulkâdir Abdullâh el-Anî vd.), I-VI, Vezâretü'l-Evkâf ve's-Suûni'l-İslâmiyye, Kahire 1413/1992, c. 6, s. 212.

137 İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 77; Özen, *Müzenî*, DİA, c. 32, s. 247.

Şîrâzî (476/1083), onu, Şâfiî'nin talebeleri arasında müctehid olarak benimsemiş ve görüşlerini *vücûh* olarak nitelemiştir. Cüveynî (478/1085) ve Râfiû (623/1226), onun, Şâfiî'nin usûlüne aykırı olarak tahrîc ettiği ve *teferrudât* olarak nitelenen görüşlerini mezhepten saymamışlardır¹³⁸. Ama Şâfiî'nin usûlüne göre yapılan tahrîclerin mezhepten sayılması durumunda, onun tahrîclerinin evleviyetle kabul edilmesi gerektiğini de vurgulamışlardır¹³⁹. Râfiû, Müzenî'nin, Şâfiî'nin usûlüne aykırı davranmadığı ve bu bakımdan Ebû Yûsuf (182/798)'la İmam Muhammed (189/804)'in Ebû Hanîfe (150/767)'ye karşı sahip oldukları pozisyondan farklı bir pozisyona sahip olduğunu kaydetmiştir¹⁴⁰. Şehristânî'nin, Müzenî'nin, İmam Şâfiî'nin ictihadına herhangi bir eklemeye bulunmadığını ileri sürdüğü kaydedilmiştir. Bunu değerlendiren İbn Sübkî (771/1370), Cüveynî'nin, Müzenî'nin farklı yaklaşımının artık kendisini bağlayacağını ileri sürdüğünü kaydetmiştir¹⁴¹. İbn Sübkî, Müzenî'nin mezheple irtibatı bakımından ne Muhammedler (*el-Muhammedûn*)¹⁴² gibi mezhepten tamamen ayrı olduğunu ne de Iraklı ve Horasanlı Şâfiîler gibi mezhebe tamamen bağlı olduğunu vurgulamıştır¹⁴³.

İbn Sübkî, Müzenî'nin görüşlerinin mezhepten sayılıp sayılmaması hakkındaki tartışmaların *el-Muhtasar* dışındaki eserler için geçerli olacağını, bu eserde dile getirdiği yaklaşımlar için geçerli olamayacağını, çünkü Müzenî'nin bu eserini “İmam Şâfiî'nin ilminden ve onun söylediklerinin anlamından ihtisar ettiği” açıkça dile getirdiğini kaydetmiştir. İbn Sübkî devamla, Müzenî'nin diğer eserlerindeki görüşleri için tavakkuf edileceğini ve örneğin *Nihâyetu'l-İhtisâr* adlı eserinde İmam Şâfiî'ye açıkça muhalefet ettiğini ve dolayısıyla bunların mezhepten kesinlikle sayılmayacağını belirtmiştir¹⁴⁴.

Mezhebin önde gelen âlimleri tarafından övgüyle anılan bu çalışma¹⁴⁵, Şâfiî sonrası dönemde fûrû-i fıkıh alanında merkezî bir yer işgal etmiş, mezhebin fıkıhına dair telif edilen kitapların temelini oluşturmuş, âlimler onun ifadelerini tefsir etmiş ve şerhetmişler, yazdıkları eserlerde konuların düzeninde onun ter-

138 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 102; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 28.

139 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 103; İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, c. 1, s. 28; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 28.

140 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 102; İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, c. 1, s. 21; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 28.

141 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 103.

142 Muhammed b. Nasr el-Mervezî (294/906), Muhammed b. Cerir et-Taberî (311/923), Muhammed b. İshâk b. Huzeyme (312/924), Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir en-Nisâbüri (319/931) (*el-Hafnâvî*, Muhammed İbrahim, *el-Fethu'l-Mubin fi Tarîfi Mustalahâti'l-Fukahâ ve'l-Usûliyyin*, Dârü's-Selâm, Kahire 1428/2007, s. 138-139).

143 Aybakan, Müzenî'nin mezhepteki koordinatları hakkında şu değerlendirmede bulunmaktadır: “Müzenî'nin zaman zaman müstakil bir müctehid gibi davranması nedeniyle görüşlerinin Şâfiî'nin usûlünü esas alan birer tahrîc mi yoksa bağımsız birer ictihad mı olduğu noktasında tereddütler oluşmuştur. Onun bağımsız ictihad yaptığı izlenimi veren görüşleri *teferrudât* olarak nitelenip mezhep yapısına dâhil edilmemiştir. Şâfiî'nin usûlünü esas alan tahrîcleriyle *vücûh* olarak nitelenip mezhep içi hiyerarşide imamın görüşlerinden sonra ikinci sırada bir statü kazanmıştır.” (Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhephleşmesi*, s. 166). Ayrıca konunun düzenli bir değerlendirilmesi için bkz. Özen, *Müzenî*, DİA, c. 32, s. 247.

144 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 103. Ayrıca bkz. İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, c. 1, s. 28; İbn Kesir, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, c. 1, s. 130.

145 Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfiî*, c. 2, s. 344-347.

tibini esas almışlardır¹⁴⁶. Muahhar dönemlerde bile mezhep mensupları arasında en yaygın temel kaynaklardan biri olmayı sürdürmüştür¹⁴⁷. Genç kızların çeyizine *Muhtasarü'l-Müzenî*'nin bir nüshasının konulduğuna dair ifadeler¹⁴⁸, bu eserin ne derece yaygın hale geldiğini göstermektedir.

III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısında Kadı Ebû Zur'a ed-Dımaşkı (302/914), halkın çoğunluğu Evzâî mezhebinden olan Dımaşk'ta Şâfiî mezhebini teşvik için, *el-Muhtasarî*'i ezberleyene yüz dinar vereceğini ilân etmiştir¹⁴⁹.

Büveytî'nin ardından mezhebin başına geçen, verdiği derslerle Horasan, Irak, Şam ve Endülüs bölgelerinden pek çok âlim yetiştiren ve mezhebin yayılmasında büyük bir rol oynayan Müzenî, *el-Muhtasarî*yla da İslâm dünyasında büyük bir yankı uyandırmıştır. Eser pek çok kişi tarafından rivayet edilmiş ama el-Asamm en-Nisâbü'rî'nin rivayeti en önemlisini oluşturmuştur¹⁵⁰. Şâfiî âlimleri tarafından üzerine ihtisâr, şerh, manzûm ve ta'lik türü pek çok çalışma yapılan *Muhtasarü'l-Müzenî*'nin çeşitli baskıları gerçekleşmiştir¹⁵¹.

(a) *Muhtasarü'l-Müzenî*'nin Günümüze Ulaşmış Şerhleri

1. Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Mâverdî (450/1058): *el-Hâvî'l-Kebîr*¹⁵²,
2. el-Kâdî Ebû't-Tayyib Tâhir b. Abdillâh et-Taberî (450/1058): *et-Ta'likatu'l-Kübrâ fi'l-Fürû*¹⁵³,
3. el-Kâdî Ebû Alî el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Merverrûzî (462/1070): *et-Ta'lika*¹⁵⁴,
4. Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Adlân el-Kinânî (749/1348): *Şerhu'l-Muhtasar*¹⁵⁵.

(b) *Muhtasarü'l-Müzenî*'nin Günümüze Ulaşmamış Şerhleri

1. İbnu'l-Kâss Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî (335/946)¹⁵⁶,

146 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1635.

147 *Muhtasarü'l-Müzenî*, *el-Mühcezzeb*, *et-Tenbîh*, *el-Vasît*, *el-Vecîz*, *er-Ravda* (Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât el-Esmâ*, s. 60).

148 Özen, *Müzenî*, DİA, c. 32, s. 248.

149 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 197; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 71.

150 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 356.

151 Eserin baskılarının bir kısmı şöyledir: 1. *Muhtasarü'l-Müzenî* (nşr. Muhammed el-Belbisî, Bulak 1321), 2. *Muhtasarü'l-Müzenî* (*el-Ümm*'ü ilk üç cildinin kenarında, nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr, Kahire 1961, 1963, Beyrut 1393/1973; *el-Ümm*'le beraber müstakil bir cilt halinde, Beyrut 1393/1973), 3. *Muhtasarü'l-Müzenî* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Şâhin, Beyrut 1419/1998), 4. *Muhtasarü'l-Müzenî* (nşr. Mahmûd Matracî, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1423/2002), *el-Ümm* kapsamında 9. ciltte ayrı olarak basılmıştır, 5. *Muhtasarü Kitâbi'l-Ümm li's-Şâfiî* (nşr. Halil b. Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Marife, Beyrut 1425/2004).

152 1. nşr. Mahmûd Matracî vd., I-XXIV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414/1994; 2. nşr. Alî Muhammed Muavvad/Âdil Ahmed Abdulmevcûd, I-XVIII, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994.

153 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 205-207; Sezgin, *Târihu't-Turâsi'l-Arabî*, c. 1, s. 195, 213.

154 Nşr. Alî Muhammed Muavvad/Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke t.y.

155 Sezgin, *Târihu't-Turâsi'l-Arabî*, c. 1, s. 196. Uzunca bir şerh olduğu ancak tamamlanamadığı kaydedilmiştir (İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 2, s. 131).

156 *et-Talhis*, *el-Miftâh*, *Edebu'l-Kâdî* ve *el-Mevâkîf* adlarında önemli kitapları bulunan (İbn Sübkî, *Tabakâtu's-*

2. Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin el-Cûrî¹⁵⁷: *el-Mürşid (Şerhu Muhtasari'l-Müzenî)*¹⁵⁸,

3. Ebû İshâk el-Mervezî (340/951)¹⁵⁹,

4. Ebû Nasr Ahmed b. Ali b. Tâhir el-Cevbekî en-Nesefî (340/951)¹⁶⁰,

5. Ebû Ali el-Hasan b. el-Hüseyin b. Ebî Hüreyre el-Bağdâdî (345/956), *et-Ta'liku'l-Kebîr alâ Muhtasari'l-Müzenî* ve *et-Ta'liku's-Sağîr alâ Muhtasari'l-Müzenî* adında küçük hacimli iki ta'lik yazmıştır¹⁶¹.

6. Ebû Ali el-Hüseyin b. Kâsım et-Taberî (350/961): *el-İfsâh Şerhu Muhtasari'l-Müzenî*¹⁶²,

7. Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. Sehl et-Tabesî (358/968): *eş-Şerhu'l-Kebîr alâ Muhtasari'l-Müzenî*¹⁶³,

8. el-Kâdî Ebû Hâmid Ahmed b. Bişr b. Âmir el-Merverrûzî (362/972): *Şerhu Muhtasari'l-Müzenî*¹⁶⁴,

9. İbnu'l-Kattân Abdullah b. Adiyy b. Muhammed b. Mubârek el-Cürcânî (365/975): *el-İntisâr alâ Muhtasari'l-Müzenî*¹⁶⁵,

10. Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Ca'fer İbn Dakkâk el-Bağdâdî (392/1001): *Şerhu'l-Muhtasar*¹⁶⁶,

11. el-Kâsım b. Muhammed b. Ali el-Kaffâl el-Kebîr el-Mervezî eş-Şâşi

Şâfiyyeti'l-Kübrâ, c. 3, s. 59) İbnu'l-Kâsım, *Muhtasaru'l-Müzenî*'ye orta hacimde bir şerh yazdığı, kimi zaman Şâfiî'yi savunduğu, kimi zaman da ona yapılan itirazları haklı bulduğu kaydedilmiştir (Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1636).

157 Hem *Keşfu'z-Zunûn*'da hem de *el-Hazâinu's-Seniyye*'nin asıl nüshasında, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin el-Cûrî'nin nisbesi, el-Hürî olarak kullanılmıştır (*Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1636; el-Endûnisi, Abdulkadir b. Abdumuttalib el-Mendîli, *el-Hazâinu's-Seniyye min Meşâhiri'l-Kutubi'l-Fikhiyye li Eimmetinâ'l-Fukahâi's-Şâfiyye* (thk. Abdülazîz b. es-Sâyib), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1325/2004, s. 93). Aybakan da bu nisbeyi aynen eserine almıştır (*İmam Şâfiî ve Fıkah Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 167). el-Hürî nisbesi yanlış olup doğrusu el-Cürî olmalıdır. Cür, İran bölgesinde bulunan bir yerleşim yeridir (el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân* (trc. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 452, 564, 565; İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 457). el-Cürî'nin ölüm tarihi hakkında bilgi bulunmamakta, ancak Ebû Bekir en-Nisâbüri (324/935)'ye ulaştığı ve ondan rivayette bulunduğu aktarılmıştır (İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 457).

158 İbn Sübkî, eserin on cilt olduğunu, İbnu'r-Rif'a (710/1310)'nın ve babası Takiyuddin es-Sübkî (756/1355)'nin eserden yararlandıklarını, Râfiî ve Nevevî'nin buna muttali olmadıklarını kaydetmiştir. Eserde, Ebû Ali İbn Ebi Hüreyre (345/956) çokça referans gösterilmiştir (İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 457).

159 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1635; Endûnisi, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 67.

160 Kays, Kays Âl-u, *el-İrâniyyûn ve'l-Edebu'l-Arabî Ricâlu Fikhi's-Şâfiî*, 4. cilt, Müessesetu'l-Buhûs ve't-Tahkikâtî's-Sekâfiyye, Tahran 1410, s. 53.

161 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 256; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 99. Endûnisi, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 35. Ebû Ali et-Taberî'nin, buna ta'lik yazdığı kaydedilmiştir (Şirâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 108).

162 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 280-281; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1635; Endûnisi, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 21.

163 Bin cüz civarında olduğu kaydedilmiştir (İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 97-98; Endûnisi, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 66).

164 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1635; Endûnisi, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 67.

165 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 315; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 115.

166 Şirâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 113; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 142; Endûnisi, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 66.

(400/1009): *et-Takrîb Şerhu Muhtasari'l-Müzeni*¹⁶⁷,

12. Ebû Hâmid el-İsferâyîni (406/1016): *et-Ta'liketu'l-Kebîre alâ Muhtasari'l-Müzeni*¹⁶⁸,

13. Ebû Sürâka Muhammed b. Yahya (410/1019)¹⁶⁹,

14. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah el-Mervezî el-Mes'ûdî (420/1029)¹⁷⁰,

15. Ebû'l-Futûh Yahyâ b. İsmâil b. Muhammed b. Melâhis el-Yemenî (421/1030)¹⁷¹,

16. Ebû Bekr Muhammed b. Dâvud b. Muhammed es-Saydelânî el-Mervezî (427/1035): *Şerhu Muhtasari'l-Müzeni*¹⁷²,

17. Ebû Alî es-Sincî (430/1039)¹⁷³,

18. Ebû Hâtim Mahmûd b. el-Hasan el-Kazvîni et-Taberî (440/1048)¹⁷⁴,

19. Abdusseyyid b. Muhammed b. es-Sabbâğ el-Bağdâdî (477/1084): *eş-Şâmilu'l-Kebîr Şerhu Muhtasari'l-Müzeni*¹⁷⁵,

20. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi (507/1113): *eş-Şâfi fi Şerhi Muhtasari'l-Müzeni*¹⁷⁶,

167 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 474; Endünisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 38, 149.

168 50 cilt civarında ve Irak ile Horasan Şâfiî muhitlerinin esin kaynağı olduğu, değinilmemiş konuları enfes güzellikte işlediği, çeşitli problemleri ele aldığı, fûrû' konularını incelediği, âlimlerin görüşlerini zikrettiği, delillerini serdettiği ve bunları cevapladığı kaydedilmiştir (Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Luğât el-Esmâ*, s. 706-707). Eser günümüze ulaşmadığından, Şâfiî fıkıhının bir çehresi karanlıkta kalmıştır. Ebû Hâmid el-İsferâyîni'nin bu eserde yer alan bir takım yaklaşımları, sonraki eserlerde serpiştirilmiş halde yer almıştır.

169 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1635.

170 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 4, s. 171; Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1635.

171 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1635.

172 İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 190; Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1636; Endünisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 67. Eserin iki büyük ciltten oluştuğu kaydedilmiştir. İbn Sübkî, Horasanlı Şâfiilerce *Tarikatu's-Saydelâniyye* diye isimlendirilen şerhin bazı bölümlerini gördüğünü belirtmiştir (İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 4, s. 148-149).

173 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1635. Hem Irak tarihinin üstadı Ebû Hâmid el-İsferâyîni (406/1016)'den hem de Horasan tarihinin üstadı Ebû Bekir el-Kaffâl (365/976)'dan okumuştur. İbnu'l-Haddâd (345/956)'ın *Fürû'*unu ve İbnu'l-Kâss (335/946)'ın *et-Talhis*'ini şerhetmiştir. Cüveynî'nin *el-Mezhebu'l-Kebîr* şeklinde nitelediği, *Muhtasaru'l-Müzeni*'ye büyük bir şerh yazdığı kaydedilmiştir (Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Luğât el-Esmâ*, s. 763; Muhammed, Ali Cum'a, *el-Medhal ilâ Dirâseti'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye*, Dâru's-Selâm, Kahire 1428/2007, s. 38).

174 Bazı çalışmalarda, *Muhtasaru'l-Müzeni*'ye *el-Keşf fi Şerhi Muhtasari'l-Müzeni* adında bir eser yazdığı kaydedilmişse de, kaynaklarda bunun izine rastlayamadık. Bkz. İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 5, s. 312-314; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 194-195.

175 Şâfiî fıkıh literatüründe *eş-Şâmil* mutlak isimlendirmesiyle kastedilen eserdir (Muhammed Târik, Muhammed Hişâm Mağribiyye, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi's-Şâfiî*, Dâru'n-Nehda, Dumaşk 1427/2006, s. 45). Ayrıca bkz. en-Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Luğât el-Esmâ*, s. 809; İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 5, s. 122-134; el-İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, c. 2, s. 39, 40; İbn Kesir, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, c. 1, s. 444; el-Endünisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 54, 151.

176 Fahrulislâm Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Ömer eş-Şâfi'nin, *eş-Şâfi* adında iki eseri vardır. Birincisi *eş-Şâfi fi Şerhi Muhtasari'l-Müzeni*'dir, ikincisiyse *eş-Şâfi fi Şerhi's-Şâmil*'dir. İkinci eserini tamamlayamamış, beşte bir oranında eksik kalmıştır (İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 276-277). İbn Sübkî, bu eserin muhtemelen *eş-Şâfi fi Şerhi Muhtasari'l-Müzeni* olduğunu belirtmiştir (İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 6, s. 72). *el-Hazâinu's-Seniyye*'de Muhammed b. Ahmed, Muhammed b. Muhammed şeklinde yanlış olarak kaydedilmiştir (Endünisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 53).

21. Muhyissunne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed Ebû Muhammed el-Bağavî (516/1122): *Şerhu'l-Muhtasar*¹⁷⁷,
22. Abdulcebbâr b. Abdulğani b. Ali b. Ebî'l-Fadl el-Ensârî el-Basrî (624/1226)¹⁷⁸,
23. Ebû'l-Futûh Ali b. İsa eş-Şâfiî (710/1310)¹⁷⁹,
24. İbn Adlân Muhammed b. Ahmed el-Kinânî (749/1348)¹⁸⁰,
25. Yahya b. Muhammed el-Haddâdi el-Münâvî (871/1466)¹⁸¹,
26. Zekeriyâ el-Ensârî (926/1520)¹⁸²,
27. İbnu'l-Kattân es-Semennûdi: *el-Meşrebu'l-Henî fî Şerhi Muhtasari'l-Müzenî*,
28. Muhammed Abdurraûf el-Münâvî¹⁸³.

(c) *Muhtasaru'l-Müzenî'nin İhtisarlari*

1. Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed Heyyûveyh Ruknu'l-İslâm el-Cüveynî (438/1047): *Muhtasaru'l-Muhtasar*¹⁸⁴,
2. eş-Şeyh Ebû Muhammed, *el-Mu'tasar* adıyla ihtisar etmiştir. Gazzâlî de bunu *Unkûdu'l-Muhtasar ve Nekâvetu'l-Mu'tasar*¹⁸⁵ adıyla talhis etmiştir.
3. Gazzâlî *el-Muhtasar'ı Hulâsatu'l-Vesâil ilâ İlmi'l-Mesâil* adıyla kısaltmıştır¹⁸⁶.

(d) *Muhtasaru'l-Müzenî'nin Manzûm Türü*

1. Ebû Recâ Muhammed b. Ahmed el-Üsvânî (335/946) *Kasîde fî'l-Funûn* adlı eserinde pek çok ilmin yanında, *Muhtasaru'l-Müzenî*'yi de manzûm hale getirmiştir¹⁸⁷.

177 Nefis bir kitap olduğu, Ezraî (783/1381)'nin bundan çokça nakilde bulunduğu, İsnevî (772/1370)'nin kitaba muttali olmadığını kaydedilmiştir (İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 268).

178 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1636.

179 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1635.

180 *Muhtasaru'l-Müzenî*'ye yazdığı şerhi bitirememiştir (İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 9, s. 97).

181 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1635.

182 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1636; el-Cemel, Süleyman b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Mısırî eş-Şâfiî, *Hâşiyetu'l-Cemel alâ Şerhi'l-Menhec* (thk. eş-Şeyh Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdi), Dârul-Kutubi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut 1417/1996, (nâşirin önsözü), c. 1, s. 6.

183 Özen, *Müzenî*, DİA, c. 32, s. 248-249.

184 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 5, s. 75.

185 Endünisî, eserin bir diğer adını *Unkûdu'l-Muhtasar Talhîsu Muhtasari'l-Muhtasar* olarak kaydetmiştir (*el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 75, 155). Özen, eserin adını *Hülâsetu'l-Muhtasar ve Nukâvetu'l-Mu'tasar* (Süleymaniye, Yenicami, nr. 442) olarak vermiştir. Ayrıca diğer isminin *Ukûdu'l-Muhtasar ve Bekâu'l-Muktasar* olduğunu, *Unkûdu'l-Muhtasar ve Nukâvetu'l-Mu'tasar*'ın kısaca *el-Mu'tasar* olarak bilindiğini belirtmiştir. Bu eserlerin hepsinin farklı isimlerle anılan bir eser olması gerektiğini vurgulamıştır (Özen, *Müzenî*, DİA, c. 32, s. 249). Dolayısıyla Katib Çelebi, *el-Mu'tasar* adlı eseri, eş-Şeyh Ebû Muhammed'e nisbet etmişken, Özen bunun Gazzâlî'nin *Unkûdu'l-Muhtasar ve Nukâvetu'l-Mu'tasar*'ın diğer ismi olduğunu söylemiştir.

186 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 1, s. 719.

187 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 70; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 86.

(e) Muhtasaru'l-Müzenî Üzerine Yapılan Fıkıh Sözlüğü Niteliğindeki Dil Çalışmaları

1. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (370/980): *ez-Zâhir fî Ğarîbi Elfâzi'l-İmâmi's-Şâfiî*¹⁸⁸,
2. İbn Fâris (395/1004): *Hilyetu'l-Fukahâ*¹⁸⁹,
3. Ebû Süleyman el-Hattâbî (388/998): *ez-Ziyâdât fî Şerhi Elfâzi Muhtasari'l-Müzenî (Tefsîru'l-Luġati'lleti fî Muhtasari'l-Müzenî)*¹⁹⁰,
4. Nevevî'nin, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luġât* adlı fıkıh sözlüğü ve ricâl ilmi çalışması formatındaki eserinde esas aldığı altı eserden biri *Muhtasaru'l-Müzenî*'dir¹⁹¹.

(f) Muhtasaru'l-Müzenî Üzerine Yapılan Ziyâdât ve Tahrîc Türü Çalışmalar

1. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed en-Nîsâbûrî (324/935): *Ziyâdâtu Kitâbi'l-Müzenî*¹⁹²,
2. Hâkim el-Kebîr: *el-Muharrec alâ Muhtasari'l-Müzenî*¹⁹³.

(g) Muhtasaru'l-Müzenî Üzerine Yapılan Diğer Çalışmalar

1. İbn Süreyc (306/918)'in *el-Muhtasar*'a yöneltilen itirazlara, *el-Furûk fî Fîrûi's-Şâfiyye* adlı eserle cevap verdiği kaydedilmiştir¹⁹⁴.
2. Ebû Sehl İbnu'l-İfrîs *ez-Zevzenî* (362/972), Müzenî'nin *el-Câmiu'l-Kebîr* ve *el-Muhtasar* adlı eserlerini de kapsayan *Cemu'l-Cevâmî*' adlı bir eser yazmıştır¹⁹⁵.
3. Ebû Avâne Yakub b. İshâk el-İsferâyînî (316/928)¹⁹⁶, *el-Muhtasar*'da senedleriyle yer alan hadisleri derlemiştir¹⁹⁷.
4. Kafkasya'nın Lekzân (Lezgân) bölgesinin Zâhar şehrinde Nizâmülmülk'ün kurduğu medresede, VII. (XIII.) yüzyılda *el-Ümm*'ün ve *Muhtasaru'l-Müzenî*'nin Lekzî (Lezgî) diline yapılan tercümelerinin okutulduğu kaydedilmiştir¹⁹⁸.

188 thk. Ali Muhammed Muavvad/Âdil Ahmed Abdulmevcûd (*el-Hâvi'l-Kebîr*'in ilk cildinde), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994; thk. Abdulmun'im Tavî Beşennâti, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1419/1998.

189 İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ er-Râzi, *Hilyetu'l-Fukahâ* (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), eş-Şirketu'l-Muttahide, Beyrut 1403/1983.

190 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 290.

191 Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luġât*, *el-Esmâ*, s. 60, 64.

192 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 311; Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c. 2, s. 1636; Endünisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 53. Eser, *ez-Ziyâdât alâ Kitâbi'l-Müzenî* adıyla Hâlid b. Hâfîf Ureyç el-Mutîri tarafından tahrîc edilerek Dâru'l-Keşer tarafından Kuveyt'te 1426/2005 tarihinde basılmıştır.

193 Özen, *Müzenî*, DİA, c. 32, s. 249.

194 Özen, *Müzenî*, DİA, c. 32, s. 249.

195 İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 3, s. 301-302; Endünisî, *el-Hazâinu's-Seniyye*, s. 44.

196 Şâfiî mezhebini İsferâyîne taşıyan ilk kişi olduğu kaydedilmiştir (İbn Kesîr, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, c. 1, s. 228; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. 1, s. 73).

197 İbn Sübkî, *el-Muhtasar*'da senedleriyle verilen hadislerin, Ebû Avâne el-İsferâyîni tarafından derlenen bir cüze sahip olduğunu belirtmiştir. Ebû Avâne'ye kadar varan kendi senedini zikretmiş ve bunun ilk hadisini kaydetmiştir (İbn Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 2, s. 96).

198 el-Kazvîni, Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Dâru Sâdir, Beyrut 1998, s. 602. *Muhtasaru'l-Müzenî* üzerine yapılan çalışmalar için ayrıca bkz. Özen, *Müzenî*, DİA, c. 32, s. 248, 249; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, s. 167.

Tablo 2: *el-Ümm, Muhtasarü'l-Büveytî ve Muhtasarü'l-Müzenî'nin Konu Sistematiği*

	el-Ümm	Muhtasarü'l-Büveytî	Muhtasarü'l-Müzenî
1	<i>et-Tahâre</i>	<i>Bâb (Tahâre)</i>	<i>Bâbu't-Tahâre</i>
2	<i>Kitâbu'l-Hayz</i>	<i>Bâbu's-Salâ</i>	<i>Bâbu(vakti)'s-Salât</i>
3	<i>Kitâbu's-Salât</i>	<i>Kitâbu'z-Zekât</i>	<i>Kitâbu'l-Cenâiz</i>
4	<i>Kitâbu Salâti'l-Havf</i>	<i>Kitâbu's-Siyâm</i>	<i>Kitâbu'z-Zekât</i>
5	<i>Kitâbu Salâti'l-İdeyn</i>	<i>Kitâbu'n-Nikâh</i>	<i>Kitâbu's-Siyâm</i>
6	<i>Kitâbu Salâti'l-Kusûf</i>	<i>Bâbu'n-Nafaka</i>	<i>Kitâbu'l-Hacc</i>
7	<i>Kitâbu'l-İstiskâ'</i>	<i>Bâbu'l-İlâ</i>	<i>Kitâbu'l-Bey'</i>
8	<i>Kitâbu'l-Cenâiz</i>	<i>Bâbu'z-Zihâr</i>	<i>Bâbu's-Selem</i>
9	<i>Kitâbu'z-Zekât</i>	<i>Bâbu'l-Liân</i>	<i>Bâbu'r-Rehn</i>
10	<i>Kitâbu Kasmî's-Sadakât</i>	<i>Bâbu't-Talâk</i>	<i>Kitâbu't-Teflîs</i>
11	<i>Kitâbu's-Siyâmi's-Sağîr</i>	<i>Bâb (fi'l-İdde)</i>	<i>Bâbu'l-Hacr</i>
12	<i>Kitâbu'l-'tikâf</i>	<i>Bâbu'r-Ric'a</i>	<i>Bâbu's-Sulh</i>
13	<i>Kitâbu'l-Hacc</i>	<i>Bâbu'l-İstibrâ</i>	<i>Bâbu'l-Havâle</i>
14	<i>Kitâbu'd-Dahâyâ</i>	<i>Kitâbu'l-Hacc</i>	<i>Bâbu'l-Kefâle</i>
15	<i>Kitâbu's-Sayd ve'z-Zebâih</i>	<i>Kitâbu'l-Buyû'</i>	<i>Bâbu's-Şerike</i>
16	<i>Kitâbu'l-Ati'ma</i>	<i>Bâbu's-Sarf</i>	<i>Kitâbu'l-Vekâle</i>
17	<i>Kitâbu'n-Nuzûr</i>	<i>Bâbu's-Selef</i>	<i>Kitâbu'l-İkrâr</i>
18	<i>Kitâbu'l-Buyû'</i>	<i>Kitâbu'r-Rehn</i>	<i>Kitâbu'l-Âriye</i>
19	<i>Kitâbu'r-Rehni'l-Kebîr</i>	<i>Bâbu'l-Vedia</i>	<i>Kitâbu'l-Ğasb</i>
20	<i>Kitâbu's-Şuf'a</i>	<i>Bâbu's-Şerike</i>	<i>eş-Şuf'a</i>
21	<i>Kitâbu'l-Hibe</i>	<i>Bâbu'l-Kırâd</i>	<i>el-Kırâd</i>
22	<i>Kitâbu'l-Lukatati's-Sağîre</i>	<i>Bâbu'l-Ğasb</i>	<i>el-Musakât</i>
23	<i>Kitâbu'l-Lakît</i>	<i>Bâbu't-Teflîs</i>	<i>Kitâbu's-Şart fi'r-Refik Yeşterituhum el-Musâki</i>
24	<i>Kitâbu'l-Ferâiz</i>	<i>Bâbu Bulûği'r-Rüşd</i>	<i>el-İcâre</i>
25	<i>Kitâbu'l-Vesâyâ</i>	<i>Bâbu's-Şuf'a</i>	<i>el-Muzâraa</i>
26	<i>Kitâbu'l-Cizye</i>	<i>Bâbu's-Sulh</i>	<i>İhyâu'l-Mevât</i>
27	<i>Kitâbu Kitâli Ehli'l-Bağy ve Ehli'r-Ridde</i>	<i>Bâbu'l-Ehbâs</i>	<i>Kitâbu'l-Atâya ve's-Sadakât ve'l-Habs</i>
28	<i>Kitâbu's-Sebk ve'n-Nidâl</i>	<i>Bâbu'l-İcârât</i>	<i>Kitâbu'l-Lukata</i>
29	<i>Kitâbu'l-Hukm fi Kitâli'l-Müşrikin</i>	<i>Bâbu'l-Musakât</i>	<i>el-Ferâiz</i>
30	<i>Kitâbu'n-Nikâh</i>	<i>Bâbu Kasmî'l-Fey'</i>	<i>Kitâbu'l-Vesâyâ</i>
31	<i>Kitâbu's-Şiğâr</i>	<i>Bâbu's-Selb fi'l-Mubâreze</i>	<i>Kitâbu'l-Vedia</i>
32	<i>Kitâbu'n-Nafakât</i>	<i>Bâbu Fardi's-Sadaka</i>	<i>Kasmu'l-Fey' ve'l-Ğenâim</i>
33	<i>el-İded</i>	<i>Bâbu'l-Cizye</i>	<i>es-Sadakât</i>

Tablo 2: *el-Ümm, Muhtasaru'l-Büveytî ve Muhtasaru'l-Müzenî'nin Konu Sistematiği*

el-Ümm	Muhtasaru'l-Büveytî	Muhtasaru'l-Müzenî
1	<i>et-Tahâre</i>	<i>Bâbu't-Tahâre</i>
34	<i>Kitâbu'l-Liân</i>	<i>en-Nikâh</i>
35	<i>Kitâbu Cerâhi'l-Amd</i>	<i>es-Sedâk</i>
36	<i>Kitâbu'l-Hudûd ve Sıfatu'n-Nefy</i>	<i>el-Kesmu ve Nuşuzu'r-Reculi alâ'l-Mer'e</i>
37	<i>Kitâbu'l-Akdiye</i>	<i>Kitâbu'l-Hul'</i>
38	<i>Kitâbu'd-Da'vâ ve'l-Beyyinât</i>	<i>Kitâbu't-Talâk</i>
39	<i>Kitâbu'l-Kur'a</i>	<i>er-Ric'a</i>
40	<i>Ahkâmu't-Tedbîr</i>	<i>el-İlâ</i>
41	<i>el-Mekâtib</i>	<i>Kitâbu'z-Zihâr</i>
42	<i>Bâbu'l-Velâ</i>	<i>Liân</i>
43		<i>Kitâbu's-Siyer</i>
44		<i>er-Radâ'</i>
45		<i>en-Nafaka</i>
46		<i>Kitâbu'l-Katl</i>
47		<i>Kitâbu'l-Kesâme</i>
48		<i>Bâbu Hukmi'l-Mürted</i>
48		<i>Kitâbu'l-Hudûd</i>
50		<i>Kitâbu's-Sirka</i>
51		<i>Kitâbu's-Siyer</i>
52		<i>el-Cizye</i>
53		<i>Kitâbu's-Sayd ve'z-Zebâih</i>
54		<i>Kitâbu'd-Dehâyâ</i>
55		<i>Kitâbu's-Sebk ve'r-Remy</i>
56		<i>el-Eymân ve'n-Nuzûr</i>
57		<i>Kitâbu Edebi'l-Kâdî</i>
58		<i>Kitâbu'l-Ekdiya</i>
59		<i>eş-Şehâdât</i>
60		<i>ed-Da'vâ ve'l-Beyyinât</i>
61		<i>el-İtk</i>
62		<i>Müdebber</i>
63		<i>el-Mükâteb</i>
64		<i>Kitâbu İtki Ümmehâtî'l-Evlâd</i>

IV. SONUÇ

Şâfiî fûrû-i fıkıh literatürünün doğuşu, İmam Şâfiî'nin fıkıh anlayışının gelişimiyle paralellik arz etmektedir. Mezhep imamının fıkıh anlayışının *kadîm ve cedîd* gibi iki önemli evreye ayrılması, özellikle fûrû-i fıkıh eserlerinin de iki evreye ayrılması sonucunu doğurmuştur. İmam Şâfiî'nin *kadîm* grubunda yer alan fûrû-i fıkıh eserleri *el-Hucce* ve *el-Mebsût* adındaki eserleridir. İmam Şâfiî'nin *cedîd* grubunda yer alan eserleri, *el-Ümm* ve *el-İmlâ/el-Emâlî* isimli eserleridir.

el-Ümm, mezhebin ilk fûrû-i fıkıh ve en önemli kaynak eseridir. Mutlak ihtidat özelliklerinin tümünü taşıyan eser, günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başarmış, üzerinde pek çok çalışma yapılmış ve defalarca tahkikli neşri yapılmıştır. İmam Şâfiî'nin fûrû-i fıkıh alanındaki diğer eseriye *el-İmlâ* ya da *el-Emâlî* olarak bilinen eseridir. İki ayrı eser olduğu kanaatine sahip olduğumuz mezhebin bu iki önemli kaynağı, günümüze ulaşmadığı için hakkında net bir bilgi vermek mümkün görünmemektedir.

Mezhebin doğuş dönemi fûrû-i fıkıh eserlerinin ikinci kısmını, İmam Şâfiî'nin öğrencilerinin eserleri oluşturmaktadır. Öğrencilere nisbet edilen pek çok eser bulunmakla beraber en önemli kaynaklar *Muhtasaru'l-Büveytî* ve *Muhtasaru'l-Müzenî*'dir.

Muhtasaru'l-Büveytî, muhtasar adındaki eser türlerinin ilk örneğini oluşturmaktadır. Eser, türünün ilk numunesini oluşturmasından, müellifinin mezhebin sorumluluğunu omuzlamasından ve ölümle sonuçlanan işkence dolu bir hayat yaşamış olmasından olacak ki; rafine bir eser özelliğine sahip olamamıştır. Günümüze ulaşan eser henüz basılmamış ve oldukça yakın zamanlarda inceleme konusu olmuştur.

Mezhebin doğuş dönemi eserlerinin sonuncusunu *Muhtasaru'l-Müzenî* oluşturmaktadır. Uzun sürede ve oldukça büyük bir emek sonucu meydana gelen eser, ilk dönem fûrû-i fıkıh eserlerinin en rafine olanıdır. *el-Muhtasar* mutlak ismiyle anılan eser, kendisinden sonra kaleme alınacak eserler için de önemli bir örnek metin olmuştur. Gerek şekil ve gerekse muhteva açısından oldukça başarılı bir profil çizen *Muhtasaru'l-Müzenî*, çeşitli yönlerden pek çok türde oldukça zengin bir çalışmaya konu olmuştur. Böylece *el-Ümm*, *el-İmlâ/el-Emâlî*, *Muhtasaru'l-Büveytî* ve *Muhtasaru'l-Müzenî* dördlüsü, doğuş döneminin en önemli eserleri olmuşlar ve mezhebin temel kaynaklarını oluşturmuşlardır.